

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
BOSHLANG‘ICH TA’LIM USLUBIYOTI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**MAVZU: Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o‘qutish
metodikasi**

Bajaruvchi: BTU fakulteti

4-bosqich talabasi

Xosilova Surayyo

Navoiy – 2013 y

Mundarija

Kirish

0.1. Mavzuning dolzarbligi va amaliy ahamiyati.....	4
---	---

I bob.

1.1. Tabiatshunoslik metodikasida pedagogikada qo'llanadigan tadqiqot metodlaridan foydalanish.....	6
1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qushlar hayoti haqidagi tasavvur va tushunchalarini shakllantirish hamda rivojlantirishning uslubiy asoslari.....	28
1.3. Qushlar hayotini o'rganishda mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirish usullari.....	34

II bob.

2.1. Qushlar hayotida mavsumiy davriylikni kuzatishni amalga oshirish.....	40
2.2. "Kuzda qushlar hayoti" mavzusini o'qitishda suhbat va muammoli darsning mohiyati.....	51
2.3. "Qushlar bizning do'stimiz" nomli qushlar bayramiga bag'ishlangan tadbirning metodik ko'rsatmasi.....	60
Xulosa.....	64
Ilova.....	68
Foydalanilgan adabiyotlar.....	71

KIRISH

**Ertangi kun yangicha fikrlaydigan,
zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan
yuksak malakali mutaxassislarni
talab etadi.**

I.A. Karimov

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan iqtisodiyotni tubdan isloh qilish asosida, aholining turmush tarzini yaxshilashga e'tibor berildi. Iqtisodiyotni isloh qilish orqali mamlakatni rivojlangan davlatlar qatoriga olib chiqish va aholining turmush tarzini yaxshilashga imkon yaratdi. Bu borada hukumat tomonidan qator qarorlar qabul qilindi, ko'plab me'yoriy hujjatlar ishlab chiqildiki, ularda islohotlarni bosqichma- bosqich amalga oshirish belgilab berildi va ular agrar sohada ham amalga oshirildi.

Prezidentimiz tomonidan 2013- yilni "Obod turmush yili" deb e'lon qilinishi ham bejiz emas, chunki har bir oilada turmush farovon bo'lsa xotirjamlik bo'ladi shunday oilada bolalar yaxshi tarbiya olib o'sib-ulg'ayadi.

Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda, barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevorini mustahkamlashni ta'minlaydi.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" Respublikamiz mustaqillik yillarida ta'lim-tarbiya sohasida orttirilgan tajribalar, yuzaga kelgan muammolar, kamchiliklar va nuqsonlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan. Bu muhim hujjatlar zahirida yuqori malakali tadbirkor, ayni paytda yuksak axloqiy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan madaniyatli, e'tiqodli, ma'rifiy va ma'naviy jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash vazifasi yotibdi. Hozirgi kunda jadal olg'a borayotgan jamiyatni axborotlashtirish jarayoni, oliy o'quv yurtlarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning kompyuter texnikasi va internet tarmog'i xizmatlaridan foydalanish sohasida yetarli darajada bilim olishlarini taqozo etadi. Ular axborot

turlari va elektron o'quv qo'llanmalaridan mutaxassislariga oid amaliy masalalarni yechishlari va o'zlari qiziqtirgan ma'lumotlarni o'la bilishlari, ularni saqlash va uzatish ko'nikmalarini hosil qilgan bilimlarni egallashlari zarur.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya jarayonini mukammallashtirish, uning samaradorligini oshirish, o'qitishning yangi noan'anaviy usullarini tadbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Respublikamizda olib borilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlarning muvaffaqiyati uzluksiz ta'lim tizimining barcha turlarida ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etiladigan o'qitish prinsiplari ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari va uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatish prinsiplariga qanchalik mos kelishi va ularni amaliyotga joriy etishga safarbar etilganligiga bog'liq. O'qitish prinsiplari - o'qitish tizimining tuzilishi, mohiyati, uning qonunlari va qonuniyatlari haqidagi, shuningdek, faoliyatni tashkil etadigan, amaliyotni boshqarishda namoyon bo'ladigan bilimlar majmuasi sanaladi. Respublikamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar tabiatshunoslik ta'limi jarayonida ilmiylik, sistemalilik, fundamentallik, izchillik, ko'rgazmalilik, onglilik, mustaqillik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning metodologik prinsipi, nazariyani amaliyot bilan bog'lash, samaradorlik, tushunarlik, mantiqiy ketma-ketlik, uzviylik, ta'limni differensiallashtirish va individuallashtirish, individual va guruhlarda o'qitishni uyg'unlashtirish, o'qitish maqsadi, mazmuni, vositalari va shakllarining ijtimoiy muhitga bog'liqligi, o'qitish maqsadi, vositalari va natijalar birligi, baholash va o'z-o'zini baholash prinsipi bilan bir qatorda, ta'limni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish kabi prinsiplarga ham amal qilinishi zarurligini ko'rsatdi.

Inson tabiat bilan o'zaro aloqadordir. Inson tabiat bilan aloqa va munosabatda bo'lmasdan turib, yashay olmaydi. Tabiat inson uchun tabiiy boyliklar manbai.

Yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun barcha tabiiy fanlar qatorida tabiatshunoslik fanini barcha tarmoqlari bo'yicha ham ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishni talab etiladi. Qonun va dastur talablarida eng

yuqori saviyada didaktik ta'limotni amalga oshirish o'qituvchilarning asosiy vazifasi qilib qo'yilgan.

Jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish davlat siyosatining ustivor yo'nalishi hisoblanadi. Ma'naviyati yuksak shaxslar yurtni tanitadi. Shaxsni esa uning ma'naviy qiyofasi tanitadi. Ma'naviyat tarbiyadan boshlanadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari ta'lim- tarbiya jarayonida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ma'naviy- ma'rifiy ishlar ko'lami kengaymoqda, mazmuni sifat jihatidan yangilanmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim- tarbiya sohasida faoliyat ko'rsatayotgan insonlardan ijodiy izlanishni, ishga yangicha yondoshishni, fidoiyligni, ma'suliyatni hamda o'z kasbining haqiqiy ustasi, jonkuyari bo'lishini talab etadi. Shuning uchun ma'naviy- ma'rifiy ishlarning yangi shakl va mazmunini boyitib borish talab etiladi. Lekin har qanday vaziyatda u buyuk tariximiz, madaniyatimiz, qadriyatimiz, urf-odatlarimiz, mustaqilligimiz g'oyalari asosida shakllanishi, rivojlanishi kerak.

Mavzuning dolzarbligi:

Biz yosh avlodga ta'lim –tarbiya berar ekanmiz, bolalarning go'dakligidan ularni tabiatga bo'lgan mehr-muhabbatini oshirmog'imiz darkor. Chunki, hozirgi zamonning talabi ham ekologik holatni yaxshilash, yoshlarda ekologik madaniyatni shakllantirishdan iboratdir. Men bu bitiruv malakaviy ishimni “Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi” mavzusini tanlashimga sabab qushlar dunyosiga qiziqishim baland bo'lganligi sababli shu mavzuni tanladim. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga “Qushlar” mavzusi haqida bilim berishda hozirgi kunda kamayib ketayotgan noyob qushlar haqida tushunchalar berish va qushlarni asrab avaylash ularni ko'paytirish tabiatning muvozanatini saqlab qolish turli-tuman ekologik muammolarni oldini olishdan iborat. Ustoz va murabbiylar o'quvchilarga ta'lim–tarbiya berishda tabiatshunoslik darslarida balki, boshqa darslarda ham bolani tabiatni sevishga va tabiatdagi barcha tirik va notirik tabiatni asrab avaylashga o'rgatmog'imiz

kerak. Insonlar qanday hayot kechirishlari tabiatdagi ekologik holatga bog'liqdir, shunday ekan, har birimiz tabiatning muvozanatini buzadigan barcha holatlarni oldini olish choralarini o'quvchilarga boshlang'ich sinfligidan singdirilishi lozimdir.

Ishning asosiy maqsad va vazifasi:

Umumta'lim maktablarida boshlang'ish sinflarda Tabiatshunoslik darslarida "Qushlar" mavzusini o'rganishda asosan o'z o'lkamizdagi qushlar va boshqa mamlakatlardan uchib keladigan qushlar haqida kengroq ma'lumotlar berilish zarur. Qushlarning turli xil turlari, ularning ko'payishi yashash joylari va bu qushlarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati haqida ma'lumot berish, mavzularini o'quvchilarga yetarlicha tushuntirib berishda hamda o'qitishning yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyatini kengroq yoritib berishdan iboratdir:

Ishning maqsadidan kelib chiqib uning vazifalari quyidagilar:

1. Fikrlash jarayonining o'quvchi faoliyatidagi ahamiyatini chuqur o'rganib chiqish;
2. Turli savol topshiriqlar hamda mustaqil mashqlar berish orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o'stirish;
3. Ta'lim jarayonida yangi axborot va innovatsion usullarni qo'llash orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini o'stirish;
4. Tabiatshunoslik darsligi va ular bilan ishlash.
5. Sinfdan tashqari tadbirlar uyushtirish orqali o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirish;
6. Maktablarda tirik tabiat burchagini tashkil etish;
7. Ko'rgazmali qurollar (tabiiy jismlar va suratlar);
8. Ekran vositalari;
9. Modellar va modellashtirish bo'yicha mashg'ulotlar;
10. Sinf doskasi bilan ishlash;

I bob.

1.1. Tabiatshunoslik metodikasida pedagogikada qo'llanadigan tadqiqot metodlaridan foydalanish.

Biz pedagoglar dars jarayonini tashkil qilishda ma'lumki, mavzuni o'tishda o'quvchilarning yoshiga muvofiq tarzda tanlangan metodlar bilim sifatining yuqori bo'lishini ta'minlashini e'tiborga olish kerak bo'ladi. Metod umumiy ma'noda maqsadga erishish usulidir.

O'qitish metodi o'qituvchining bilimlar berish va ayni paytda ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirib olish usulidir. Metodning bu ta'rifi uning ikki bir-biriga bog'liq tomonlari: beruvchi, ta'sir qiluvchi — o'qituvchi va qabul qiluvchi, o'zlashtiruvchi — o'quvchilarni ifodalaydi. Bu o'zaro ta'sir qilishning xarakteri bilim manbaiga bog'liqdir. Bilim manbai o'quv materialining mazmuni bilan belgilanadi, u ta'lim jarayonida yetakchi hisoblanadi.

Tabiatshunoslikni o'qitish amaliyotida turli xil o'qitish metodlari qaror topgan. Biroq ushbu ancha muhim belgilarga qarab ularni quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

- a) o'quvchilar bilim oladigan manbalar;
- b) o'quvchilar faoliyatining xarakteri;
- d) o'qitish jarayonida o'quvchilar faoliyatining xarakteri.

Bu uch belgi o'rgatish va o'rganishni bir butun jarayon sifatida tushunishdan kelib chiqadi. Bunda o'qituvchining (o'rgatuvchining) va o'quvchining (o'rganuvchining) faoliyatlari o'zaro bog'langan va taqozo qilingan, bilim manbalari esa o'qituvchining faoliyati bilan o'zaro chambarchas bog'lanishda bo'ladi.

Darsda o'qituvchi turli ta'lim metodlaridan foydalanadi. O'qitish uslublarini tanlashda bir qator omillar: yordamchi maktabning hozirgi bosqichdagi taraqqiyoti, o'quv fani, o'rganiladigan materialning mazmuni, o'quvchilarning o'quv materialini egallashga tayyorgarlik darajasi katta ahamiyatga ega.

Uslub tanlash va uni qo'llash xususiyati faqat darsdagi o'quv materialining maqsadiga emas, balki mazmuniga qarab ham aniqlanadi.

O'qitish uslubi tushunchasi didaktik va uslubiyatning asosiy tushunchalaridan biri. Pedagogikada o'qitish deganda, o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyatlari, ish usullarining tushunish qabul qilingan. Bu faoliyat yordamida o'qituvchi bilim beradi, o'quvchilar bo'lsa bilim doiralarini kengaytiradilar, ularning bilish qobiliyatlarini rivojlantiruvchi, dunyoqarashini shakllantiruvchi malakalar vujudga keladi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni o'qituvchining o'rgatuvchilik faoliyati bilan o'quvchilarning o'qish faoliyatining uyg'unlashishidir.

O'qitish metodi deganda o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro bog'langan faoliyati tushuniladi, bu jarayonda o'quvchilar tomonidan bilim, o'quv va ko'nikmalar o'zlashtiriladi, ularning idrok qilish qobiliyatlari rivojlanadi, dunyoqarashi shakllanadi.

O'qitish metodlari to'g'risidagi masala — tabiatshunoslikni o'qitish metodikasidagi eng muhim masalalardan biridir: u tabiatshunoslik tasavvurlari hamda tushunchalarini to'g'ri shakllantirish, sifatli ta'lim va tarbiya natijalariga erishish uchun qanday o'qitish kerak degan savolga javob berishga imkon beradi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodlari uchta asosiy guruhga bo'inadi:

Og'zaki metodlar — o'qituvchining materialni og'zaki bayon qilishi, suhbat, kitob bilan ishlash;

Ko'rgazmali metodlar — namoyish qilish — (ko'rsatish), mustaqil kuzatishlar, ekskursiyalar;

Amaliy metodlar — og'zaki va yozma mashqlar, grafik (chizma) va laboratoriya ishlari.

O'qitish metodlarini metodik uslublar bilan adashtirmaslik kerak. Metodik uslub faqat metodning unsurlaridan biri, uning tarkibiy qismidir (ko'rgazmali qurollarni, kinofilmlardan fragmentlarni, diafilm, diapozitivlarni ko'rsatish,

doskadagi sxemalardan, rasmlardan foydalanish, tajribalarni namoyish qilish, geografiya maydonchasi, maktaboldi maydonidagi amaliy ishlar vaqtida u yoki bu boshqa faoliyatni ko'rsatish va hokazolar).

Metod va metodik uslublar o'zaro chambarchas bog'liqdir. Ularning didaktik birligi shundan iboratki, ular bir-biriga o'tishi mumkin. Masalan, o'quvchilar bajaradigan tajribalar o'qitish metodi hisoblanadi, tajribani o'qituvchi tomonidan hikoya vaqtida namoyish qilinishi metodik uslubdir. Hikoya davomida o'qituvchi tomonidan diafilm namoyish qilinishi metodik uslub hisoblanib, o'quv filmlarini ko'rish o'qitish metodi ham bo'lishi mumkin. Metod va uslublardan kompleks holda foydalaniladi, ular bir-birlarini to'ldiradi, o'rganilayotgan tabiat jismlari va hodisalarini bolalar tomonidan qabul qilib olinishini yaxshilashga, tabiatshunoslik kuisida tushunchalarni to'g'ri shakllanishiga xizmat qiladi.

Har bir metod turi kichik uslublardan iborat.

Hikoya. O'quvchilarga bilim berishning yetakchi metodi o'qituvchining jonli so'zi — hikoyasidir. U o'qish kitoblarini o'qish, obyekt, jism va hodisalarni namoyish qilish, o'qitishning texnika vositalaridan foydalanish, o'quvchilar oldiga savollar qo'yish, badiiy adabiyot o'qish va boshqalar bilan uyg'unlashadi. Hikoya o'qituvchi shaxsiga bog'liq, shuning uchun u juda katta imkoniyatlarga ega.

O'qituvchi hikoyasi tasviriy, hissiy va izchil bayondir. Hikoyada izchillikka qat'iy rioya qilgan holda o'qituvchi har xil usul va mantiqiy ishlashning uslublari (tahlil, taqqoslash, umumlashtirish)ni qo'llaydi, o'quvchilarga to'g'ri tuzilgan bayonning namunasini beradi.

Tabiatshunoslik darslarida tabiatdagi biror hodisa yoki voqea, eng katta kashfiyotlar tarixi, olimlarning (biografiyasi) hayot faoliyati kishilarning o'simlik va hayvonot dunyosini o'zlashtirish hamda qayta tiklash bilan bog'liq bo'lgan ijodiy faoliyati to'g'risida gap borganda qo'llaniladi. Qator hollarda o'qituvchining darsdagi hikoyasi o'zining syujet yo'nalishi va obrazlilik bilan murakkab bo'lmagan ilmiy asarlarga yaqinlashib ketadi.

O'qituvchi materialni aytib berish yo'li bilan o'quvchilar ongida yorqin manzara qoldirish, ezgu tuyg'ularni uyg'otish, murakkab fikrni to'la mantiqiy rivojlantirish uchun ular oldiga savollar qo'yadi.

Hikoya sujetli, illustratsiyali, informatsion kabi xillarga ega. Yangi material bayoniga o'quvchilarning tirik tabiat burchagi, maktab yer maydoni, ekskursiya yoki yozda, tabiat qo'ynida o'qituvchining topshirig'i bilan olib borgan kuzatish va tajribalari to'g'risidagi hikoyani kiritish g'oyat qimmatlidir. O'quvchilar o'qigan kitoblaridagi qahramonlarni hikoya qilib beradilar. Masalan: tabiat haqida «Qushlar bizning do'stimiz» mavzusida va hokazo. O'qitish amaliyotida hikoyaning aytib berish, ta'riflash, xarakterlash, tushuntirish, muhokama qilish kabi xillari qo'llaniladi.

Aytib berish bayonning shunday turiki, unda aniq fakt, voqea, jarayon yoki harakatlar haqida tushunarli, ravon gapirib beriladi. Hikoya shohid (sayyoh, yosh tabiatshunos, sayohatchi, biror kashfiyotning ishtirokchisi va boshqalar) nomidan olib boriladi.

Ta'riflash — borliq jismlari va hodisalarining (foydali qazilmalar, o'simlik va hayvonot dunyosining), u yoki bu tabiiy zona iqlimining xususiyatlarini izchil bayon qilishda qo'llaniladi.

Xarakterlash-- ta'riflashning bir ko'rinishidir, u jism (narsa) yoki hodisaning belgi va xususiyatlarini sanab o'tishdan iborat (tog'lar, daryolar, tabiiy zonalar xarakteristikasi).

Tushuntirish — bayonning bir ko'rinishi, unda yangi tushunchalar, atamalar ochib beriladi, sabab-oqibatlar bog'lanishi, tobelik belgilanadi, ya'ni u yoki bu hodisaning mantiqiy tabiati (masalan, nima uchun qushlar uchadi, kun qisqa bo'lishi, nima uchun kun va tun, yil fasllari almashib turishi) ochib beriladi. Tushuntirishdan barcha darslarda foydalaniladi, ko'pincha u muhokama qilish bilan uyg'unlashadi.

Muhokama qilish — bayon qilish bo'lib, unda o'quvchilarni xulosa va xotimaga olib keluvchi qoida hamda isbotlarning izchil rivojlanishi beriladi. Hikoyaning bu shaklidan o'rganilayotgan hodisani (masalan, o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishiga iqlimning ta'siri, suv, metallning xususiyatlari) tahlil qilish zarur bo'lganda foydalaniladi.

Hikoyaning yuqorida qayd etilgan xillaridan tabiatshunoslik darslarida ular bir-biriga uyg'unlashtirilgan holda foydalaniladi. O'qituvchi dars materialini qay holatda tahlil qilmasin, didaktik ma'no o'quvchilarga ilmiy umumlashtirilgan bilimlarning faol berilishi shunday qolaveradi.

Hikoyaning har qanday xili ushbu didaktik talablarga:

- 1) tanlangan materialning ilmiyligi va yuqori g'oyaviyligiga;
 - 2) mantiqiy izchillik va isbotlanuvchanligiga;
 - 3) o'quvchilar uchun aniq, ravon va tushunarli bo'lishligiga;
 - 4) o'qituvchi nutqining tasviriy va hisobiy bo'lishligiga javob berishi kerak.
- 1—2 - sinflarda hikoyaning davomiyligi 5—8 daqiqadan oshmasligi lozim. Hikoya jarayonida o'zlashtirishning faollashishiga yordam beruvchi didaktik uslublardan foydalanishi zarur.

I. Dars mavzusini bildirish. Yangi mavzuni bayon qilish oldidan o'quvchilarga yechimi yangi bilimlar uchun zarur bo'lgan masala taklif qilinadi va u shu darsda o'rganish obyekti bo'lib qoladi, ya'ni muammoli vaziyat; «qiyinlashish vaziyati» vujudga keltiriladi. Yangi materialni o'rganish tajriba o'tkazish, shuningdek, tabiatda o'tkazilgan kuzatishlarni tahlil qilish bilan boshlanadi.

II. Bayon rejasini bildirish. Bu uslub faqat o'zlashtirish jarayonini faollashtiribgina qolmasdan, balki o'quvchilarni butun bayon tizimini ko'rishga o'rgatadi, bu bilan tafakkurning mantiqiy izchilligini rivojlantirishga, o'rganilayotgan atrof hayot faktlari yoki hodisalari o'rtasidagi muayyan bog'lanishlarni aniqlashga yordam beradi.

III. O'quvchilar e'tiborini faollashtiruvchi savollarni bayon davomida berib borish.

IV. O'quvchilarning idrok qilish faoliyatlarini faollashtiruvchi taqqoslash (masalan, dala, cho'l, dasht, o'rmonlarda yashovchi qushlarni, ya'ni hayvonot dunyosini taqqoslash va hokazolar).

V. Yangi materialni bayon qilish davomida ilgari o'rganilgan mavzularni amaliyotda o'rganish.

VI. Hikoyaga maqol, qiziqarli material yoki kitob o'qish epizodini kiritish. O'qituvchi hikoyasini tegishli maqolani o'qigandan keyin yoki undan oldin boshlashi mumkin. Qo'shimcha materialdan foydalanish hikoyani boyitadi va konkretlashtiradi. Hikoya davomida foydalanilgan maqol, matal va topishmoqlar darsni boyitib, bayon qilayotgan materialni o'quvchilar tomonidan qabul qilib olinishini osonlashtiradi.

VII. Ko'rgazmalilik (surat, jadval, texnika vositalari)ni qo'llash. Hikoya davomida ko'rgazmalilikning har xil vositalaridan foydalanish o'quvchilarda aniq tasavvurlar hosil bo'lishiga, o'rganilayotgan materialga diqqat va qiziqishni qaratishga, uni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradi. Sxemalar, jadvallar, tajribalar, doska va daftardagi (atama) va xulosalar o'quv materialini o'zlashtirilishini yengillashtiradi. Qayd etilgan bu didaktik uslublardan foydalanish o'quvchilar aqliy faoliyatini maksimal faollashtirish uchun yetarli emas. Bu vazifani bajarishga muammoli bayon qilish yordam beradi, u o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga asoslanadi, o'qituvchi tomonidan qo'yilgan masala va muammolarni hal etishdan iborat bo'ladi.

Suhbat. Suhbat savolning hal qilinishida o'quvchilar va o'qituvchining ishtirokida xarakterlanadi. Suhbatning maqsadga qaratilganligi o'quvchilar bilimini safarbar qilib, hal qilinishi kerak boigan savollar bilan aniqlanadi.

Suhbat natijasida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tegishli xulosa chiqarishlari, xulosani umumlashtirishlari kerak. Suhbat o'quvchilarga notanish bo'lmasligi lozim: hali o'quvchilar o'zlashtirmagan, bilmagan bilimlarni «aniqlash» uchun vaqtni bekorga sarflash yaramaydi. Suhbat yakunlovchi, umumlashtiruvchi va yangi bilimlarni eskilari bilan bog'lovchi darslarda alohida ahamiyatga ega. Yangi materialni tushuntirishdagi suhbat odatda o'qituvchining hikoyasi bilan birga

qo'shib olib boriladi. Bu hollarda o'qituvchining savollari qonun-qoidalar va voqealar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunishga yordam beradi.

Suhbat buyumlarni namoyish qilish, o'quvchilarning amaliy faoliyati va mustaqil ishlari bilan birga qo'shib olib boriladi. Suhbatni o'tkazishga tayyorlanishda o'qituvchi mavzu va maqsadni aniqlab, uni o'quvchilarga yetkazish uchun ko'rgazmali materiallarni tanlab, savollarni puxta o'ylab chiqadi.

O'qituvchining savollari har qanday suhbatning asosiy tuzilish deamenti hisoblanadi. Suhbat o'rganiladigan materialdan kelib chiqishi va o'quvchilar e'tiborini eng muhim ma'lumotlarni o'zlashtirib olishga yo'naltirishi kerak.

Suhbat metodi tabiatshunoslik darslarida hikoyaga qaraganda ko'proq qo'llaniladi. Bu metodning mohiyati shundaki, u o'qituvchiga o'quvchilarni yaxshiroq bilib olishga imkon yaratadi, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi, jamoa ishiga (jonli va jonsiz tabiat jismlarini kuzatishga, darslik bilan ishlashga, o'quv telefilmlarini, kinofilmlarni ko'rishga va hokazolarga) jalb etadi.

Suhbat yangi materialni o'rganishda, kuzatishlar yoki amaliy ishga yakun yasashda, ekskursiyalar o'tkazishda, o'rganilgan materialni takrorlashda, shuningdek, tajribalarni umumlashtirib namoyish qilishda, tabiiy, tasviriy hamda ekran vositalari, darslik, sinfdan tashqari o'qish uchun adabiyot bilan ishlashda qo'llaniladi. Suhbatning bosh maqsadi shundaki, bunda o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar ongida tabiat jismlari hamda hodisalari haqida to'g'ri tasavvur va tushunchalar shakllanadi.

Tabiat bilan tanishtirishning birinchi bosqichida suhbat o'qituvchining savollar berishi va chaqirilgan o'quvchilarning savollarga javob berishi

shaklida kechadi. Keyin suhbat boyib, kengayib boradi. Masalan, o'tkazilgan amaliy ish asosida sinfga savol berib, o'qituvchi bir savolning o'ziga o'quvchilardan har xil javoblar oladi; Kim boshqacha o'ylaydi? Kim aniqroq aytadi? kabi savollar bilan murojaat qilib, ularni rag'batlantiradi. Natijada o'quvchilarda asta-sekin ijodiy faollikni rivojlanishi uchun zamir bo'lgan sifatlar shakllanib boradi. Bundan tashqari, suhbat o'quvchilar ishidagi kamchiliklarni to'g'rilashga imkon beradi, yakka yondashish tamoyilini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar ochib beradi.

Suhbatda savollar muhim ahamiyat kasb etadi.

Savollar o'quvchilarning mustaqil aqliy faoliyatini rivojlantiradi, chunki savollarga javoblar ishlab chiqarish kuzatishlari bilan quvvatlangan bo'ladi. Suhbat metodi hikoya metodi bilan chambarchas bog'liq. Mavzuni tushuntirgach, o'qituvchi albatta bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun hikoya va namoyish qilinadigan ko'rgazmali qurol mazmuni bo'yicha suhbat o'tkazadi.

Suhbatning o'quv jarayonida qanday o'rin egallashi va qanday didaktik maqsad mo'ljallanganligiga qarab: kirish suhbat, takrorlovchi suhbat, bayon qiluvchi suhbat va yakunlovchi suhbat kabilarga bo'linadi.

Kirish suhbatidan yangi bo'lim yoki yangi mavzuni o'rganish oldidan foydalaniladi. Uning maqsadi o'quvchilardagi darsda o'rganiladigan masala bo'yicha tasavvurlarni aniqlash yoki tiklashdir.

Takrorlovchi suhbat o'rganilgan materialni mustahkamlash va fahmlab olishga yordam beradi. U yangi material o'rganilgandan keyin, shu darsning o'zida mavzu yoki bo'lim o'rganilgandan so'ng 5 daqiqadan 20—25 daqiqagacha vaqt davomida o'tkaziladi. Takrorlovchi suhbat paytida ham mavzuni o'rganishdagi o'sha ko'rgazmali qurol va tarqatma tabiatshunoslik materialidan foydalaniladi.

Bayon qiluvchi suhbat o'quvchilarning o'zlari borliqning jism va hodisalarini kuzatishini nazarda tutadi. O'qituvchi tomonidan yo'naltirilgan o'quvchilar o'zlari uchun yangi obyekt va hodisalar bilan tanishadilar. Tirik tabiat

burchagida o'tkazilgan tabiat obyektlari va tajribalarni kuzatishlar natijasida o'quvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan atrof olamga tadqiqiy yondashish shakllanadi. Bayon qiluvchi suhbat tadqiqiy xarakterga egadir, chunki u o'quvchilarning tabiiy obyektlarni kuzatishlariga asoslanadi. Shunday qilib bayon qiluvchi suhbat davomida kirish suhbatidan farqli ravishda o'quvchilarning aqliy faoliyatiga tadqiqot unsurlari kiritiladi.

Yakunlovchi suhbat. Yakunlovchi suhbat o'quvchilar o'rganilgan mavzu bo'yicha xulosa chiqara olishlari uchun o'tkaziladi.

Tasviriy ko'rgazmali qurollarni ko'rsatish asosidagi suhbat. Tabiatshunoslik darslarida ko'pincha suratlardan foydalaniladi. Masalan, Suratda tasvirlangan hayvonlarni sanab bering (burgut, ilon, kalxat, dasht qarg'asi, o'q ilon, qum quyoni, chipor yashurka). Bu jonzotlar nimalar bilan oziqlanadilar? kabi savollarga javob berishlari kerak. Yordamchi savollar bo'yicha suratni tahlil qilib, o'quvchilar yangi ma'lumot oladilar, chunki o'qituvchi o'quvchilarning javoblarini to'ldiradi, tushuntiradi va aniqlaydi.

O'qilgan darslik mavzusi (maqolasi) asosida suhbat. Suhbatning maqsadi u yoki bu tabiat hodisasini bolalar tomonidan to'g'ri tushunilganligini aniqlash, mavzuni o'qishdan olingan yangi bilimlarni mustahkamlash va tizimlashtirishdir.

1- sinfda matn o'qilgach qisqa suhbat o'tkaziladi, unda bolalarga o'qilgan matn mazmunini qanday tushunganliklarini aniqlashga yordam beruvchi 2—3 ta savol beriladi. Keyin matn obzatslar yoki mantiqan tugallangan qismlar bo'yicha o'qiladi va o'qilganlarning mazmuni aniqlanadi. Shundan keyin o'quvchilarga o'qilgan qismda qancha jumla bo'lsa, o'shancha savol beriladi. Matn albatta o'qituvchi tomonidan sharhlanadi, dars hikoya qilib berish, ko'rgazmali qurollar, o'qitishning texnika vositalarini namoyish etish bilan birga olib boriladi. Suhbat o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini aniqlash bilan tugallanadi.

Tabiatshunoslikni o'qitishning og'zaki metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi oldida turgan umumta'lim va tarbiyaviy vazifalarni amalga oshiradi.

Muammoli masalalar va topshiriqlar

1. Metod va metodik uslublarning bir-biri bilan bog'liqlik tomonlarini yorituvchi aniq misollarni tahlil qiling.
2. O'qitish metodlari xususiyatlarini;
 - a) bilim manbalari;
 - b) o'qituvchining o'qitish faoliyati;
 - d) o'qituvchilikning bilish faoliyatini ko'rsatuvchi jadval tuzing va xususiyatlarini yoritib bering.
3. Hikoya xillarining integratsion va innovatsion xususiyatlari haqida ma'lumot tayyorlang.
4. Suhbat xillarining integratsion va innovatsion xususiyatlari haqida ma'lumot tayyorlang.
5. 1-2- sinflar «Atrofimizdagi olam» fanining o'qitilishida foydalaniladigan maqolalar ro'yxatini tuzing.

Ko'rgazmali metodlarni umumpedagogik tamoyil, ko'rgazmalilik bilan adashtirmaslik kerak. Bu tushunchalar har xil bo'lib, bir-biriga sira o'xshamaydi. Ko'rgazmali vositalar deyarli hamma tabiatshunoslik darslarida qo'llaniladi. Ko'rgazmalilik o'quvchilarning nutqi va tafakkuridagi nuqsonlarni tuzatish (korreksiyalash)da katta ahamiyatga ega. To'g'ri qo'yilgan savol, keyinroq esa tizimlangan savollar majmuasi namoyish qilinayotgan obyekt va tajribalarga e'tiborni jalb qiladi. Bu savollar o'quvchilarni maqsadga yo'naltirgan holda, izchillik bilan kuzatish, taqqoslash, xulosa chiqarish va umumlashtirishga da'vat qiladi.

Tabiatshunoslik darslarida qo'llaniladigan ko'rgazma natural (tirik tabiiy obyektlar va tasviriy jadvallar, sistemalar, mulyajlar, kino, diafilm, diapozitiv) bo'lishi mumkin.

Ko'rgazmalilikning tasviriy vositalari, jadval va rasmlar o'quvchilarga o'rganilayotgan obyektlarning tuzilishi, shakli, rangi, ularning tabiiy o'rab olgan muhiti, hayot tarzi kabilar to'g'risida tasavvurlar beradi.

Boshlang'ich sinflarda jismlar, narsalar, hodisalarga oid tasavvurlarni vujudga keltirish uchun natural va tasviriy ko'rgazmalilikdan keng foydalanilsa, yuqori sinflarda tasviriy va simvolik (timsol) ko'rgazmalardan foydalaniladi, chunki bola rivojlanishining dastlabki bosqichlarida mavhum materialni faqat aniq ko'rsatmali material orqali o'zlashtirishga qobiliyatli bo'ladi. O'quv kino va diafilmlarni ko'rsatish ham ta'limning ko'rgazmalilik usuliga kiradi. Bolalar filmni ko'rish orqali filmda ko'tarilgan savollarga javob topishlari lozim.

Sayohat ham ko'rgazmali usullarni tashkil qiladi. Sayohat o'qituvchi tomonidan puxta o'ylanib, yaxshi tayyorlansa va uyushtirilsa samarali natija beradi. Sayohatdan olingan ta'surotlarni kuzatish natijalarini umumlashtirish juda muhim.

Tabiiy jismlar bilan ishlash metodikasi. Tabiatshunoslikni o'qitish uchun, ayniqsa, tabiiy jismlar kerak, chunki ular o'quvchilarda tabiiy jismlarni bevosita ko'rish asosida tasavvur va tushunchalar hosil qilishga imkon beradi (har bir o'quvchi tabiiy material bilan mustaqil ishlay olishi uchun uni yetarli miqdorda — o'quvchilar soniga qarab to'plash kerak).

Qabul qilish uchun teri sezgisi, hid bilish, maza sezishni talab qilmaydigan yirik jismlarni o'qituvchi uzoqdan turib namoyish etadi. Yirik o'simliklar, masalan, makkajo'xori, pamiyor, poliz ekinlari (o'simlik barg, ildiz, mevalari bilan) yoki hayvonlar, parrandalar (mushuk, qush va boshqalar) shunday ko'rsatilishi mumkin. Narsani o'quvchilarning barchasi yaxshi ko'rishlari uchun u sinf doskasiga o'qituvchi stoli balandligida o'rnatiladi. Tirik hayvonlarni namoyish qilish o'quvchilarga faqat ularning tashqi ko'rinishi haqidagina emas, balki harakati, qiliqlari, ovozi va hokazolar haqida ham tasavvur hosil qilish imkonini beradi, bu tasavvurlar ancha to'liq va ravshan bo'ladi.

Kuzatishlarga yaxshiroq rahbarlik qilish uchun o'qituvchi o'quvchilar oldiga kuzatilayotgan jismning katta-kichikligi, shakli, rangi, jonli bo'lsa, yuz asosiy qismlari, harakatlanish usuli haqida, shuningdek, boshqa narsalarga o'xshashligi va ulardan farqiga oid yo'naltiruvchi savollar qo'yadi.

**Sur`atlar bilan ishlash metodikasi.** Tabiatshunoslikni o'qitishda o'qituvchi o'quvchilarga ular hali ko'rmagan ko'pgina obyekt va hodisalar to'g'risida ma'lumotlar beradi. Biroq eng jozibali va qiziqarli hikoya ham, agar u yaxshi sur`at ko'rsatilmasa, yetarli, to'liq va yorqin tasavvurlar bera olmaydi. Faqat sur`atlarni diqqat bilan ko'rib chiqish orqali tabiiy holdagi jism bilan tanishishdagiga yaqin keladigan ta`surotlarni hosil qilish mumkin.

Tabiatshunoslik darslarida ko'pincha devoriy suratlar ishlatiladiki, ular bo'yicha sinf o'quvchilarining barchasi ishtirokida ish olib boriladi. Yirik sur`atlar bo'lmasa, kichikroq sur`atlardan foydalanish mumkin, ularni har bir o'quvchiga ko'rsatish kerak. O'qituvchi qaysi turdagi surat bilan ishlamasin, uning maqsadi — sur`atning tabiatshunoslik mazmunini ochib berish, bolalarda tabiatshunoslik bilimlarining manbai sifatida undan foydalana olish uquvini hosil qilishdir.

Darsning tuzilishi va suratning mazmuniga qarab, undan turlicha foydalaniladi. Su`rat o'qituvchi hikoyasining tasviri bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bunda uning tafsilotlariga to'xtash shait emas, chunki u hikoyadan olinadigan ta`surotni susaytiradi. Suratning mazmunidan bu holatda faqat bayonning eng muhim ma'nosi bilan bog'liq holda foydalaniladi.

Su`rat, shuningdek, suhbatning boshlanish qismi ham bo'lishi mumkin. Bu holda o'qituvchi darsni suratni ko'rib chiqish bilan boshlaydi va suhbat jarayonida o'quvchilarni uning tabiatshunoslik mazmunini o'zlashtirishga olib keladi. Bunda o'quvchilarning ko'proq faolligiga erishish kerak. Ular sur`atda tasvirlangan obyektlarni faqat ko'rish bilan qabul qilib qolmasdan, balki ularning ayrim tomonlarini solishtirishlari, ilgarilariga taqqoslashlari va sur`at mazmunidan baholi qudrat xulosalar chiqarishlari kerak.

Darslikdagi mavzular matnini muhokama qilish jarayonida ham sur`atlar ko'riladi, bu o'qilganlarni yaxshiroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi. Shuningdek, sur`atlardan materialni takrorlash va mustahkamlashda keng foydalaniladi. Sur`atlardan foydalanib, o'quvchilar o'tilganlarni yaxshiroq hikoya qilib beradilar. Bunda ular o'qituvchining qo'shimcha tushuntirishlarini ham esga oladilar, o'zlarining shaxsiy fikr va mulohazalarini bayon qiladilar, o'quvchilarning o'quv materialini puxta va chuqur o'zlashtirishlarini ta'minlaydi.

Takrorlash — umumlashtirish darslarida suratlardan tashqari ilgari foydalanilmagan otkritka, kitob, jurnallardan, gazetalarning sur`atlaridan foydalaniladi, bu materialning o'zlashtirilishini tekshirishga yordam beradi.

Sur`atlar bilan ishlashda ularning mazmunidan to'g'ri foydalanish, bolalarning kuzatishlariga to'g'ri rahbarlik qilish kerak. Tabiatshunoslik darslarini tasvirlar bilan ta'minlashda O'zbekiston tabiatini madh etgan xalq rassomi O'rol Tansiqboyevning sur`atlari katta o'rin tutadi. Masalan, qudratli daryoning go'zal manzarasi, jonajon respublikamiz qiyofasi tasvirlangan «Sirdaryo» sur`atidan «Tabiatda suv» mavzusini o'tishda foydalanish mumkin. Rassomning «Qoraqum GES», «Jonajon o'lka», «Sug'orish» ya boshqa zamonaviy mavzularda chizilgan sur`atlari «Jonajon o'lka tabiati» mavzusini o'rganishda yaxshi tasviriy vosita bo'lib xizmat qiladi. «Tog'dagi bog'lar», «Chirchiq vodiysi», «Burg'ilash minorasi» nomli sur`tlarda odamlarning yaratuvchilik faoliyati bilan bog'liq ohanglar yetakchilik qiladi.

Rasmlarni ko'rish orqali olingan ta`surotlar yodda uzoq vaqt saqlanishi uchun ularning soni ko'p bo'lmasligi kerak. Sur`atlar bir nechta bo'lganda mazmunni yaxshiroq o'zlashtirib olishga yordam beruvchi metodik uslub taqqoslashdan foydalanish mumkin. Suratdan darslik bilan ishlashga ham foydalanish mumkin, masalan, darslik matnidan suratning mazmuniga mos keladigan ta'riflar tanlanadi. Bunday topshiriq o'quvchilarni suratga e'tibor bilan qarashga va bir paytning o'zida o'qilganlarning mazmunini yaxshiroq tushunib olishga undaydi. Sur`at mazmunining o'quvchilar tomonidan aytib berilishi

ular da umumlashtirish uquvlarini shakllantiradi, kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining analitik-sintetik faoliyatini rivojlantiradi.

Kuzatish tabiat jismlari va hodisalarining tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan holda bevosita shu hodisalarni borishiga aralashmagan holda sezgilar bilan qabul qilib olish yoki laboratoriya sharoitida ularni qayta tiklashdir.

Ko'rgazmali metodlarda o'quvchilarning kuzatishi amaliy metod sifatidagi kuzatishdan tubdan farq qiladi. Birinchi holatda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan namoyish qilinayotgan jadval, tajriba va shunga o'xshashlarni kuzatadilar. Ikkinchi holatda o'quvchilar amaliy kuzatish ishlarini bajaradilar: o'simliklarni yoki ularning qismlarini o'lchaydilar, hisoblaydilar, yozadilar, rasmlarini chizadilar, quritadilar va hokazo. Bu kuzatish natijasida o'quvchilar kuzatgan jism yoki hodisani isbotlovchi materialni topshiradilar. Bunday kuzatish, aniqlash va eksperimentlar darsda, uyda, ekskursiyada va maktab maydonchasida o'tkazilishi mumkin.

O'quvchilar bevosita rahbar o'qituvchining og'zaki va yozma topshiriqlarini mustaqil ravishda bajaradilar. I.P.Pavlov yozganidek, «Kuzatish tabiat taqdim qilganlarni to'playdi, tajriba esa tabiatdan o'z istaganini oladi». Kuzatishlar o'zining bajarilishi muddati bo'yicha ikki: qisqa muddatli va uzoq muddatli guruhlar ga bo'linadi. Qisqa muddatli kuzatishlar to'laligicha dars tizimiga kiritiladi va tarqatma material bilan bajariladi. Ammo kuzatishning borishi va natijalari darsda ma'lum qilinib, namoyish etiladi. O'quvchilar qisqa muddatli kuzatishlarni o'qituvchining topshirig'i bilan ekskursiyalarda o'tkazadilar (tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni ta'riflash muayyan sharoitlarda o'simliklarni yig'ish). Tabiatda olib boriladigan uzoq muddatli fenologik kuzatishlar va maktab yer maydonidagi kuzatishlar keng qollaniladi.

Kuzatish tabiatni o'rganishning ko'rgazmali metodidir. Tabiatshunoslikni kuzatish deganda atrof borliqning jism va hodisalarini rejali ravishda, maqsadga yo'nalgan holda, ongli tashkillangan qabul qilish tushuniladi. Kuzatishlar ikki

belgi: muayyan maqsadning bo'lishi va diqqatni kuzatish ob`yektini bilgan holda to'plash bilan xarakterlanadi.

O'qitishning boshlang'ich bosqichlarida o'qituvchi o'quvchilarning kuzatishlarini tashkil qila turib, ularni oldin safarbar qilishi yoki kuzatish mo'ljallangan jismni ongli qabul qilib olish uchun kerakli ma'lumotlarni aytishi, kuzatiladigan ob`yektning muhim xususiyatlarini ajratishi, kuzatishning izchilligini ko'rsatishi zarur. Kuzatishsiz o'quvchilar tabiat jismlari va hodisalari, ularning xususiyat hamda sifatleri, ular o'rtasida mavjud bog'lanishlar haqida to'g'ri tasavvurlar ololmaydilar.

O'quvchilarda tegishli tasavvurlarning hosil bo'lishi qabul qilishning boyligi va to'liqligiga bog'liqdir. Kuzatishda o'quvchilar faqat kuzatilayotgan ob`yektlarning tomoshabini bo'lib qolmasdan, balki ularning xarakterli xususiyatlarini bilib olishga intiladilar. Masalan, chinor va zarangning barglari rangini o'zgarishini kuzatib, o'quvchilar shu daraxtlar nihollarining barglarini bir-biri bilan taqqoslaydilar va ularning farqlanadigan hamda umumiy belgilarini aniqlaydilar: yashik yoki maydonchaga o'simlik urug'larini ekib, o'simtaning urug' qobig'ini qanday yorib chiqayotganligini, birinchi barglar qanday vujudga kelayotganini va o'simlikning rivojini kuzatadilar.

Jism va hodisalarni kuzatish, ularni taqqoslash, o'xshashlik va farqlarini aniqlash tafakkur, diqqat hamda irodaning rivojlanishiga yordam beradi. Kuzatish jarayonida, amaliy xarakterdagi bilimlar, masalan, o'simliklar dunyosining xarakteriga qarab, joyda oriyentirlash; hayvon va o'simliklarning xulq-atvori, tabiatdagi o'zgarishlarga qarab, ob-havoning o'zgarishini oldindan aytib berish; mehnat darslarida tabiatshunoslik materialidan foydalana olish (tabiiy materiallar — mevalar, urug'lar, barglar, po'stloq bilan ishlash) uquvlarini hosil qiladilar.

1—3-sinflardagi kuzatishlardan o'quv shaklining xilma-xil shakllarida: 1) sinfdagi dars va amaliy mashg'ulotlarda; 2) ekskursiyalarda; 3) tirik tabiat burchagi va maktab oldi yer maydonidagi mustaqil mashg'ulotlarda; 4) uy vazifalarini bajarishda foydalanish kerak.

Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli kuzatishlar biror narsani qabul qilib olish uchun o'tkaziladi. Hayvonlar (kirpi, toshbaqa, shoxilon, kapalak, ninachi)ning harakatlanishini kuzatish qisqa muddatli kuzatishga misol bo'lishi mumkin. Uzoq muddatli kuzatishlar vaqt oraliqlari bilan bo'itilgan, lekin yagona uzluksiz jarayonni hosil qilgan qator hodisalarni qamrab oladi. Bunga o'simlikning o'sishini, daraxtlardagi barglar rangining o'zgarishini, qushlarning uchib ketishini va hokazolarni kuzatish misol bo'lishi mumkin. Ular bir qator qisqa vaqtli kuzatishlardan tashkil topadi. Uzoq vaqtli kuzatishlar hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlashga yordam beradi. Bular kurtakdan bargning rivojlanishini, tut ipak qurtining rivojlanishini kuzatishlar bo'lishi mumkin. Kuzatishlar oqibatida o'quvchilar taraqqiyot davrlarining izchilligini va ular o'rtasidagi aloqalarni belgilaydilar. Kuzatishlar jamoa (butun sinf bilan bir vaqtda) yoki yakka (har bir o'quvchi mustaqil) holda bo'lishi mumkin. Kuzatish uchun oson (uddalasa bo'ladigan) obyektlarni tanlash zarur. Kuzatishlar o'lkashunoslik xarakterida bo'lsin. Juda murakkab va tushunarli bo'lmagan hodisa va narsalarni tanlash kerak emas. Bu o'quvchilar qiziqishini sovitishi va kuzatishni chalkashtirib yuborishi mumkin. Tanlangan shakllardan qat'i nazar 1—4- sinf o'quvchilari uchun o'lkashunoslik kuzatishlari albatta izchil bo'lishi kerak. Bundan tashqari, o'lkashunoslik kuzatishlar kompleksi albatta tizimlashgan tabiatshunoslik bilimlarini tushunib olishga, idrok qilish faolligini, tabiatga qiziqish va muhabbatni rivojlantirishga, tabiat (atrof) obyektlari to'g'risidagi bilimlarni kengaytirishga yo'naltirilmog'i lozim.

1—2- sinflarda tabiatni kuzatish uchun atrof olam bilan tanishtirishga oid darslardan foydalaniladi.

Tabiatni kuzatishlar tizimiga ushbu tushunchalarni, ya'ni jonli va jonsiz tabiat, mevali va manzarali daraxtlar, erta gullovchi o'simliklar, texnika ekinlari, suv o'simliklari, sabzavot va poliz ekinlari, g'alla ekinlari, hasharotlar, baliqlar, suvda va quruqda yashovchilar, qushlarni kiritish mumkin.

Kuzatishlarning natijalari yil fasllari bo'yicha «Kundalik kuzatish daftari» va sinfning tabiat hamda mehnat kalendarida qayd etib boriladi. Alohida e'tibor Quyosh balandligining, kun va tun uzunligining yil fasllari bo'yicha o'zgarishini kuzatishlarga qaratiladi. Bu kuzatishlar o'quvchilarga tabiat va odamlar mehnat faoliyatidagi mavsumiy o'zgarishlar sabablarini aniqlash imkoniyatini beradi.

«Kundalik kuzatishlar daftari»dagi maxsus maqolalar bolalarni kuzatishlar o'tkazishga yordam beradi. «Yozda siz tabiatda nimalarni kuzatdingiz?», «Kuzatishga o'rganing», «Kuzda tabiatni kuzatish natijalari», «Tabiat va odamlar mehnatidagi bahorgi va yozgi o'zgarishlar haqida nimalarni bilib oldingiz?» kabi maqolalar shular jumlasidandir.

Tabiat va mehnat kalendariga kuzatish ma'lumotlarini har kuni yozib borish kuzatishlarga turg'un qiziqishni singdiruvchi maqsadga muvofiq uslublardan hisoblanadi. Shu maqsadda o'quvchilardan biri doskaga taklif qilinadi, u ob-havoni batafsil ta'riflaydi, kun davomida tabiat va odamlar mehnatida qanaqa qiziqarli holatlar bo'lganligi haqida gapirib beradi. Uning javobini o'rtoqlari to'ldirib aniqlaydi. Javob o'qituvchi tomonidan albatta baholanadi, kuzatish kalendariga yoziladi.

Tabiat va mehnat kalendariga yozilgan ma'lumotlarni faqat tabiatshunoslik darslaridagina emas, balki matematika (zarur hisoblashlar qilish, masalalar tuzish, diagramma chizish), ona tili (insho tayyorlash, biror davrda tabiatni ko'rsatish uchun she'rlar va nasriy asardan parchalar tanlash), mehnat ta'limining qishloq xo'jalik mehnati bo'limi (biror davrdagi ob-havo o'quv-tajriba maydonidagi o'simliklarning o'sishi va rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatganligini tahlil qilish) darslarida ham umumlashtirish mumkin.

Bolalarni jism va hodisalarni ko'ra olish, eshitish va qabul qilib olishga o'rgatish boshlang'ich sinf o'qituvchisining eng muhim vazifalaridan biridir. Bolalar ko'pincha ikkita tanish parrandaga (masalan, tovuq va o'rdakka) qaraydilaru, ularni bir-biridan ajrata olmaydilar. Bolalar suratni ko'rib, undagi eng muhim tomonlarni ko'ra oladilar, deb bo'lmaydi. O'qituvchi ular oldiga aniq

obyektlarni topish, ularni ta'riflash, savollarga javob berishga oid muayyan vazifalar qo'yishi kerak.

Kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun bolalarni jism va hodisalarni taqqoslashga o'rgatish muhimdir. Kuzatish uchun biror narsani ko'rsata turib, o'qituvchi ularni nimaga o'xshashligini so'rashi kerak. O'xshashlikni aniqlab, o'quvchilar e'tiborini narsalar o'rtasidagi farqlarga qaratish kerak. Bunda kuzatishga iloji boricha ko'proq sezgi a'zolarini jalb etish muhim. Bolalar ko'ribgina qolmasdan, kerak bo'lganda ushlab, hidlab ham ko'rsin.

Kuzatuvchanlik tabiatga, ishlab chiqarishga, muzeyga, fermaga, zooparkka ekskursiyalar o'tkazish vaqtida ham rivojlanadi. Bu ekskursiyalar shunday ko'rishgina emas, balki sinchiklab qarash, shunday eshitishgina emas, balki diqqat bilan quloq solish qobiliyatini tarbiyalaydi. Tabiatshunoslikni o'qitilishini to'g'ri yo'lga qo'yilishi boshlang'ich sinfdayoq bolalarni tabiat jismlari va hodisalarini kuzatishga o'rgatadi.

Shunday qilib, tabiatshunoslikni o'qitishda ko'rgazmali uslubdan foydalanish bolalarda aniq faktik bilimlarning to'planib borishiga yordam beradi. Kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun darslarga o'yin turlarini kiritish foydalidir. Tabiatshunoslik kursida fenologik kuzatuvlar alohida o'rin egallaydi. O'qituvchining o'zi tegishli malaka va ko'nikmalarga ega bo'lsagina bolalarni fenologik kuzatuvlarni to'g'ri o'tkazishga o'rgata oladi.

Tabiatning rivojlanishida har yili mavsumiy davriylikni kuzatamiz. Bu yil fasllari va jonli hamda jonsiz tabiatning har biriga xos bo'lgan hodisalardir. Jonli tabiatning mavsumiy rivojlanishi qonuniyatlarini muhit sharoitiga boglab o'rganadigan fan fenologiya deb ataladi.

Umumiy va xususiy fenologiya farq qilinadi. Umumiy fenologiya mavsumiy davriylikning juda ham xilma-xil va murakkab bo'lgan tabiatni o'z ichiga oluvchi yagona jarayon sifatida o'rganadi. Jonli tabiatning mavsumiy rivojlanishi har bir biogeosenoz ekologik qonuniyatlarning kompleks ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu ko'rsatkich har bir tabiat hududi iqlimini o'rganishda olimlarga yordam beradi.

Xususiyl fenologiya mavsumiy hodisalarning butun kompleksini emas, balki o'simliklar yoki hayvonlarning rivojlanish fazalarini o'rganadi. Har qanday organizm mazkur joy da necha ming yillar davomida yuzaga kelgan (o'z atrofidagi) muhit bilan birgalikda bir butunni tashkil etganidan, kishilar o'simliklar bilan hayvonlarni parvarishlash yuzasidan olib boradigan ijodiy ishlarida mavsumiy hodisalarni kompleks tarzda o'rganmasdan iloji yo'q. Bunga tirik tabiat qonunlarini bilishga imkon beradigan umumiy fenologik kuzatuvlar yordamida erishish mumkin, xolos.

Umumiy fenologik kuzatuvlar haqiqiy tadqiqot ishining boshlanishi hisoblanadi va har qanday tadqiqot singari o'qituvchiga atrof tabiatda u ilgari payqamagan narsalarni ko'rishga imkon beradi. O'qituvchi mohirlik bilan boshchilik qiladigan bo'lsa, fenologik kuzatuvlar o'quvchilarga ham tarbiyaviy jihatdan ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maktabda umumiy fenologik kuzatuvlardan tabiatshunoslikka doir sinf mashg'ulotlarini joyning tabiati va xo'jaligi bilan bog'lab olib boriladigan metod sifatida foydalanish mumkin.

O'qituvchi ko'p yillik fenologik kuzatuvlarga asoslanib, jonajon o'lkaning ekologik xarakteristikasi uchun asos bo'lib qoladigan o'rtacha ko'rsatkichlarni chiqarib olishi kerak.

Yerning shakli, sutkalik va yillik harakatlari bilan hali tanish bo'lmagan uchinchi sinf o'quvchilariga tabiatdagi ko'pgina mavsumiy o'zgarishlarni ilmiy tarzda tushuntirib berish uchun Yer yuzasi ustida Quyosh holatining sutka davomida va turli mavsumda qanday o'zgarishini va shunga bog'liq holda turli holatini kuzatish muhim ahamiyatga ega. Mana shu kuzatuvlarni tashkil etish va o'tkazish ustida to'xtalib o'tamiz.

O'qituvchi birinchi mashg'ulotdayoq o'quvchilar tabiatshunoslik darslarida nimalarni o'rganishlari bilan tanishtiradi va ularga qaysi vaqtda tong otishini (qachon yop-yorug' bo'lib ketishini) va qaysi vaqtda qorong'u tushishini (qachon hamma yoq qop-qorong'i bo'lishini) hafta davomida «Kundalik kuzatish daftari»ga yozib borishni taklif etadi. Dastlabki 1- va 2- kunlari bu borada bolalarga ota-

onalari yordam berib turganlari ma'qul, chunki bolalarning ko'pchiligi soatga qarab vaqtni aniqlash malakasini hali egallab olmagan bo'ladi (uchinchi sinf o'quvchilari vaqt birliklari bilan o'quv yilining birinchi choragida tanishadilar), Bolalar «Kundalik kuzatish daftari»ga yozib kelgan yozuvlarning to'g'riligini o'qituvchi har kuni matematika darsida tekshirib chiqadi. Hafta oxirida matematika darsida bolalarga «Kundalik kuzatish daftari»ni tayyorlab qo'yish va yonma-yon o'tirgan o'quvchilarga yozib kelingan yozuvlarning to'g'riligini bir-biringizdan tekshirib ko'ring, bu yozuvlar nimani bildirishini bir-biringizga tushuntirib bering, deb taklif etiladi. Bolalar bu ishni qiziqish bilan bajarishadi, agar yozuvlarda ba'zi tafovutlar bo'lsa, olingan natijalarni muhokama qilishadi (bunday tafovutlar bo'lishi muqarrar, chunki bolalar kunning boshlanishi bilan oxirini ko'rsatadigan aniq mezonni hali bilishmaydi). Tong bilan oqshom boshlangan vaqtni hammadan ko'ra aniq belgilab kelgan ba'zi o'quvchilar o'z yozuvlarini darsda o'qib berishadi, boshqa o'quvchilar esa yozuvlarida farq bo'lsa, ularni tuzatishadi. So'ngra o'qituvchi yonma-yon o'tirgan ikki o'quvchiga kun bilan tunning uzunligini hisoblab chiqishni taklif etadi. Bir sutka 24 soat ekanini bolalar endi bilishadi. Zarur hisoblarni bolalarning o'zlari bajarishlari muhim. O'qituvchi olingan natijalarni aniqlashtirib beradi va kun bilan tunning uzunligi ko'rsatkichlari bundan keyin o'zgarmasdan qolaveradimi yo'qmi, degan savolga javob berishni o'quvchilarga taklif etadi. Yilning turli fasllarida bu ko'rsatkichlar o'zgarib turishini bolalar endi bilishadi. Shu sababdan bu gapni tasdiqlab berish uchun kuzatuvlarni davom ettirish kerak bo'ladi.

O'quvchilarga kun bilan tun uzunligining o'zgarib borishi ustidagi kuzatuvlarni oyiga bir marta, taxminan oyning 20—22-sanasida olib borish (sentabrda bunday ishni oy oxirida ham o'tkazish mumkin) va natijasini «Kundalik kuzatish daftari»ga yozib qo'yish vazifasi topshiriladi. Kuzgi va bahorgi teng kunlik, quyoshning qishki va yozgi vaqtlarda chiqishining qachon boshlanishini bolalarning o'zlari kuzatish jarayonida aniqlab oladigan bo'lishlari juda muhimdir.

Kun bilan tun uzunligini o'zgarib borishi ustidagi kuzatuvlar bilan bir qatorda quyoshning yer yuzasiga nisbatan holati, haroratning o'zgarishi ham kuzatib boriladi. O'quvchilar jonsiz tabiatning mana shu hodisalari o'rtasidagi bog'lanishni va o'simliklar bilan hayvonlar hayotida ro'y beradigan o'zgarishlarning shu hodisalarga bog'liqligini tezda payqab oladilar. Jonli va jonsiz tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni kuzatib borish natijasida o'quv yili oxiriga kelib, o'quvchilarda jonajon o'lka tabiatining bir butunligi haqida yaxlit tushuncha hosil bo'lishi kerak. Kuzatuvlar maqsadini bolalar o'quv yilining boshidayoq anglab oladigan bo'lsa, ish qiziqarli mashg'ulot tusini oladi. Mazkur ishni o'quvchilar diqqat bilan, juda aniq bajaradigan, hatto unga ijod elementlarini kiritib boradigan bo'lishlariga erishmoq zarur.

Tarqatib chiqiladigan tabiiy materialni o'rganish jarayonida bolalarda kuzatuvchanlik va diqqat-e'tibor rivojlanib boradi. O'qituvchi avval kuzatuvlarning batafsil rejasini berishi, o'rganilayotgan ob'yektning muhim belgilari bilan xossalarini qay tariqa aniqlash kerakligini darslarning birida ko'rsatishi kerak. Masalan, xiyobonga (maktab yer maydoni, bog'i, tabiatga) ekskursiyaga chiqilganda bolalar o'z o'lkalarida eng ko'p tarqalgan ba'zi daraxtlar, butalar va o'tlar bilan tanishib, bargli va mevali shox-novdalar namunasini, yaxlit holdagi o't o'simliklarni yig'ib keladilar. Keyingi darsda esa o'rganilayotgan shu o'simliklarning belgilari aniqlanadi. O'qituvchi yonma-yon o'tirgan ikkita o'quvchiga bir-biriga taqqoslash yo'li bilan daraxtlarning barglari va mevalarining tuzilishidagi o'xshashlik va farqni, yana ikkita o'quvchiga butalarning barglari bilan mevalari tuzilishidagi o'xshashlik va farqni topishni (agar bular bo'lsa), uchinchi juft o'quvchiga o'tsimon o'simliklarning qismlari bilan tanishib, solishtirib ko'rishni va o'xshashlik hamda farqini aniqlashni taklif etadi. O'quvchilar ishni bajarar ekanlar, obyektlarni diqqat bilan ko'rib chiqadilar, o'z kuzatuvlari haqida avval bir-birlariga so'zlab beradilar, keyin har bir guruhdan bitta o'quvchi o'z kuzatuvlarining natijasi to'g'risida butun sinfga gapirib beradi. Shu tariqa ularda o'rganilayotgan daraxtlar, butalar va o'tlar haqida, ularning o'ziga xos

xususiyatlari to'g'risida yaxlit tushuncha hosil bo'ladi, ular ko'rib chiqqan narsalarini yaxshiroq eslab qoladilar.

Dars oxirida o'qituvchi kuzatuvlar davomida aniqlangan ko'pdan-ko'p faktlarni umumlashtirishga va o'simliklarning yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligi to'g'risida xulosa chiqarishga yordam beradi.

Keyinchalik o'qituvchi bolalarga biror topshiriq berar ekan, bajarilgan ish uchun bir-biriga baho qo'yishni taklif etishi mumkin. Demak, o'quvchilarning har biri o'quv yili davomida goh o'quvchi, goh o'qituvchi rolini bajarib, o'qituvchiga yordamchi bo'lib borishi mumkin. Pirovard natijada, o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida o'zaro ishonch munosabatlari tarkib topa boradi, ya'ni hamkorlik pedagogikasiga ilk qadamlar qo'yiladi.

1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qushlar hayoti haqidagi tasvvur va tushunchalarini shakllantirish hamda rivojlantirishning uslubiy asoslari.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qushlar hayoti bilan atrofimizdagi olam va tabiatshunoslik darslarida tanishadilar. Darsning maqsadi, qushlar hayotini kuzatishga o'rgatish, mehnat ko'nikmalarini egallash va qushlar, hayvonot olamiga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Shu muhim talabni bajarish avvalo qushlarning hayoti haqidagi tasavvur va tushunchalarini shakllantirishdan boshlanadi.

O'quvchilarda u yoki bu tushunchani shakllantirishda qushlar to'g'risida aniq tasavvurlar hosil qilish muhim ahamiyatga ega.

Qushlar hayoti haqida tushunchalar- bu umumiy muhim belgilari bilan birlashtirilgan obektlar ya'ni umumlashgan bilimlardir. Chunonchi «Qushlar hayoti» tushunchasiga barcha qushlar kiradi. Ularning hammasi ko'payadi, o'sadi, nafas oladi ya'ni tirik organizmlar hisoblanadi.

Tushunchalarni tasavvurlardan farq qila bilish kerak.

Tasavvur- bu sezgi organlar faoliyatining, xotiraning yoki tasavvur qilishning mahsulidir, tushuncha tafakkur mahsuloti hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan qushlar haqida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, qushni tasavvur qilish uchun unga qarash kifoya. O'sha qush to'g'risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilimlar va ularni sistemalashtirish bo'yicha fikrlash kerak bo'ladi.

Tushuncha hayvon haqida umumlashgan mazmunni aks ettiradi. Tasavvur esa ayrim hayvonlarning qiyofasidir.

Tasavvur tushunchalarning sezgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvur bilan tushunchalar o'rtasida keskin chegara yo'q. Tasavvurlar mazmunning boyib borishi va ularda hayvonlarning muhim xossalarini tobora ko'proq aks ettirib

borishi bilan umumlashadi va tushunchalarga aylanadi. Lekin tushuncha o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Qushlar hayoti to'g'risida tasavvurlarning bo'lishi bu qushlar to'g'risida tushunchadan dalolat bermaydi. Tushuncha ko'pincha ayrim hodisalarning muhim belgilarini umumlashgani sifatida hosil bo'ladi.

Maktabda 1-2 sinflarda «Atrofimizdagi olam» fanidan o'quvchilar hayvonlar, jumladan qushlar to'g'risida oddiy tushunchalarni oladilar. Keyingi sinflarda ular tajriba o'tkazishda, kuzatishlar, ekskursiyalar, jonli burchak va amaliy ishlar vaqtida hayvonlar to'g'risida aniq tushunchalarga ega bo'ladilar.

Mazmun-tushunchalarning eng muhim belgilari bilan xarakterlanadi. Mazmuni bo'yicha tushunchalar oddiy va murakkabga bo'linadi. Masalan, «O'troq holda yashovchi qushlar»- murakkab tushuncha. Uning eng muhim belgilari: hayvonlarning tana a'zolari, oziqlanishi, ko'payishi va hokazo. Bularni oddiy tushuncha sifatida qarashimiz mumkin: muhim belgisi yashash sharoiti, oziqlanishi.

Tushunchalar hajmiga qarab alohida va umumiy bo'ladi. Alohida tushunchalar umumiy tasavvurlardan iborat. Har xil tushunchalarni shakllantirishda tasavvurlar bilan tushunchalar o'rtasida chegara qo'yish mumkin. «Tasavvurlar tobora umumlashib borib, tushuncha belgilariga ega bo'ladi. Tushuncha aniq holga kelib, tasavvurga o'tadi».

Tabiatshunoslik kursida hayvonot olamini o'rganishda dastur qator tasavvur hamda tushunchalarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Dastlab o'quvchilar «jonsiz tabiat», «jonli tabiat», kabi tushunchalar bilan tanishadilar va 1-4 sinflarda esa hayvonlar haqida aniq sistemalar hisobga olinadi.

Tushunchalarning eng muhim belgilari sistemalashtirishning asosi bo'ladi, masalan: «uy parrandalari» tushunchasi shunday belgilarga egaki ularni kichik maktab bolalari aniqlab olishlari kerak: uy parrandalari uyda boqiladi, tanasining tuzilishi, ovqatlanishi, bu tushunchalar keyingi sinflarda chuqurlashadi va kengayib boradi.

Tushunchalar umumlashtirish jarayonida shakllanadi.

Qushlar to'g'risida to'g'ri tushuncha hosil qilish uchun avval qushlarni kuzatish, keyin ularni tasvirini, rasmini ko'rib chiqish, o'qituvchining hikoyasi yoki suhbatini eshitish va olgan tushunchalarni darslik bo'yicha mustahkamlash kerak. O'qituvchining maqsadga yo'nalgan ishi tushunchalarning muvoffaqiyatli shakllanishiga yordam beradi.

Yakka tushuncha- u yoki bu hayvon uchun xos bo'lgan yakka belgilardir. Umumiy tushunchalar atamalar bilan mustahkamlansa, yakka tushuncha esa nomlar yoki shaxsiy ism bilan ifodalanadi. Masalan , qushlar: chumchuq, chittak, qarg'a va boshqalar.

O'quvchilar e'tiborini umumiy tushuncha bilan bog'lanishiga qaratmoq, ya'ni yakka xususiyatni ta'kidlamok zarur. Tushunchalarni shakllantirishda uncha umumiy bo'lmagan tushunchalardan ancha umumiyroq tushunchalarga olib kelish bo'yicha mashqlar katta ahamiyatga egadir. Masalan, tur doirasidagi «tasqara», «burgut», «miqqiy» tushunchalari avlod doirasidagi «yirtqichlar» tushunchasiga kiradi. Bunda farq qilinadigan, xususiyatlar ya'ni tur belgilari: patlarining rangi, tana tuzilishi, harakatlanish xususiyatlari shu hayvonlarning tashqi ko'rinishidayoq ma'lum bo'ladi. Ularning umumiy avlod doirasidagi belgisi boshqa hayvonlarning go'shti bilan oziqlanish qobiliyatidir. O'quvchilarni avlod doirasidagi belgilarini tur doirasidan farq qilishga o'rgatish uchun har bir tushuncha aniq ifodalangan va aniq belgilarni o'zida saqlagan bo'lishi kerak. Masalan, «tasqara, burgut, miqqiy»- degan ta'rif noto'g'ridir, chunki bunda aniqlik yo'q. Buning o'rniga «bo'ri, yo'lbars, sher-yirtqich hayvonlardir, chunki bular boshqa hayvonlar go'shti bilan oziqlanadi» deyish kerak.

Yakka tushunchalarni shakllantira borib, umumiy tushunchani ochishga alohida e'tibor berish lozim. Chunonchi «parranda» umumiy tushunchasini shakllantirish uchun uni kuzatish, tahlil qilish va umumlashtirish jarayonida uning muhim belgilarini ajratish kerak. Buning uchun o'qituvchi tovuq, xo'roz, kurka, g'oz kabi parrandalarni rasmlarini ko'rsatishi va har biri haqida yakka tushunchalar berishi va o'quvchilardan nimalar umumiy ekanligini so'rashi mumkin. (Ularning

hammasining tanasi pat va parlar bilan qoplangan, uy sharoitida boqiladi va hokazo). Shu belgilar asosida «parranda» umumiy tushunchasi shakllantiriladi. Yakka tushunchalardan tashqari yig'ma tushunchalar ham shakllantiriladi. Ular umumiy belgilarga ega bo'lgan yakka tushunchalardan tarkib topadi. Masalan: cho'llar uchun xos hayvonlar (kaltakesak, ilon, toshbaqa, echkiemar) ni bir hududda bo'lishi va umumiy belgilari (terisi qalin xitin moddasidan iborat ekanligi, suv ichmasligi) birlashtiradi, yig'ma tushunchaga kiradigan har bir yakka tushuncha o'zining shaxsiy xususiyatlarini saqlaydi. Masalan, dasht va cho'l hayvonlari bir-biridan farq qiladi. Shunday qilib, hayvonlar uchun ularni bir tushunchaga birlashtiradigan hududiy belgilar umumiy hisoblanadi. Umumiy tushunchani shakllantirib, keyin har bir zona hayvonlarining individual xususiyatlarini rasmlardan, jadvallardan ko'rsatib o'rgatishga o'tish kerak.

Qushlar hayotini o'rganishda tushunchalarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlovchi metodik sharoitlar.

O'quv materialini o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirmaslik hollari ham uchrab turadi. Buning sababi shundaki, ularning bilimlari tasavvurlar darajasida bo'lgan. Bir mavzu bo'yicha shakllantirilgan tushunchalar keyinchalik rivojlantirilmaydi va boshqa tushunchalar bilan bog'lanmaydi. Tushunchalarni rivojlantirishning zarur sharoiti sistemadir. Jumladan tushunchalarning hosil bo'lishi muayyan metodik sharoitlarda amalga oshadi:

1. tabiiy obektni kuzatish;
 2. qabul qilishni aniqlovchi mashqlar;
 3. o'qituvchining hayajonli hikoyasi qabul qilishning to'g'ri bo'lishini ta'minlaydi.
- O'qituvchining savollari; xotiradan rasm chizish, turli xil hayvonlarni tanib olish bo'yicha mashqlar tasavvurlarning to'g'ri bo'lishiga yordam beradi.
1. Muammoning aniq qo'yilishi;
 2. O'qituvchi tomonidan o'quv materialini bay on qilish mantiqi;
 3. Aniqlash va taqqoslash bo'yicha mashqlar;

4.Tushunchalarni bog'lovchi va rivojlantiruvchi takrorlash sistemasi;
5.Umumlashtirishni talab qiluvchi savollar; 6.Tushunchalarni o'quv va ko'nikmalar bilan bog'lovchi savollar

tushunchalarning to'g'ri bo'lishini ta'minlaydi.

Tushunchalarni bevosita qabul qilish-kuzatishlarga asoslanib, o'rganilayotgan hayvonlar yoki hasharotlar to'g'risida aniq va ravshan tasavvur hosil qilingan sharoitda to'g'ri bo'lishi mumkin.

Tushunchani birlamchi tarzda hosil bo'lishida ob`ektlar va ko'rgazmali materialning har xil turlari (tablisalar, sxemalar, suratlar, jadvallar va hokazo) katta ahamiyatga egadir.

O'quvchilar tafakkurini rivojlantirmasdan, ularni fikrlash ishiga jalb qilmasdan turib tushunchalarning o'zlashtirilishiga erishish mumkin emas. O'quvchilarning fikrlash faoliyatini rag'batlantirish uchun o'qituvchi mavzu va dars boshlanishida ular oldiga muammolar qo'yadi. O'quv materialini bayon qilib bo'lib, u o'quvchilarni sabab va oqibatlarini, atrof muhit bilan va tabiat hodisalari o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashga jalb qilish uchun harakat qiladi. Masalan, hayvonlar hayotining tabiiy sharoitga bog'liqligi.

Qushlar hayoti haqidagi tushunchalarni o'zlashtirilishida fanlararo (nutqni rivojlantirish, o'qish, matematika, ona tili, musiqa, texnik mehnat, rasm bilan) aloqa o'rnatilishi muhim ahamiyatga egadir.

Fanlar aro aloqadan sistemali ravishda foydalanish bolalarni oldin olingan bilimlarini qo'llanishiga, o'quv faoliyatlarining barcha turlarida mantiqiy bog'lanish o'rnatishga o'rgatadi.

O'quvchilarni faol fikrlashlarini tarbiyalashga o'qituvchining savollari katta rol o'ynaydi. Darsda darslik matnini tiklashga, esga olishga, tahlilni, sintezni, umumlashtirishni talab qiluvchi savollar berish kerak. Javobda esa sintezni talab qiluvchi, tushunchalarni kengaytiruvchi savollar alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, cho'lda yashovchi qushlarning qaysi moslanishlari ularga qirg'oqchilikka

va jazirama issiqqa chidashga yordam beradi? Dasht va cho'l tabiatining o'xshashligi nimada? Nima uchun cho'llarda o'rdak yashamaydi? Va hokazo.

Tushunchalarni rivojlantiruvchi savollar sistemasi tabiiy narsalarni ko'rgazmadagi ularning rasmi bilan taqqoslashni, doskaga ularni rasmini chizishni o'z ichiga oladi.

O'quvchilar tablisadagi rasmlardan foydalanib qushlarni tashqi ko'rinishlarini, tuzilishini farqlaydi, taqqoslaydi, ular har xil tabiiy sharoitlarga yashashga qanday moslashganliklarini hikoya qiladi. Tushuntirish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning o'z ijodiy daftarlariga ko'chirib olishlari uchun doskaga oddiy sxemalarni chizishi mumkin. O'quvchilarga uyga sxemalar chizib kelishni taklif qilish mumkin, keyingi darslarda esa chizilgan sxemalar kollektiv bo'lib aniqlanadi va to'ldiriladi.

Shunga o'xshash ishlarni o'qituvchi tomonidan oldindan ilib qo'yilgan jadvallarni to'ldirish bo'yicha ham o'tkazish mumkin Jadvallar ham taqqoslash va umumlashtirish uchun sinfda (umumiylashtiruvchi darslarda) hamda uyda to'ldirilishi mumkin. Solishtirilma jadvallar sinfdagi amaliy ishlarda, tirik tabiat burchagida, fan to'garaklarida qo'llaniladi

Jadval materialini bilan olib boriladigan nazorat ishlari har bir o'quvchi muayyan tushunchalarni qanchalik o'zlashtirganligini aniqlashga imkon beradi. Masalan:

O'qituvchi tushunchalar tarkibini bilib, ularni tashkil qiluvchi elementlar bo'yicha o'quvchilar bilimini ob'ektiv baholashi mumkin. Tushunchalarni o'zlashtirilishining qadrini bilish o'qituvchiga o'qitishning borishini ta'minlashga, bilimni o'zlashtirish jarayoniga to'g'ri rahbarlik qilishga yordam beradi. Tushunchalarni ajratib o'qituvchi tegishli metodik uslublarni tanlaydi va shu metodlar qo'llanadi (savollarni takrorlash sistemasini puxta ishlaydi, eng samarali ko'rgazmali qurollarni aniqlaydi).

1.3. Qushlar hayotini o'rganishda mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirish usullari.

Qushlar to'g'risidagi tasavvurlar va tushunchalarni shakllantirishda tafakkur va nutq katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilari nutqining to'g'ri bo'lishini kuzatib borishi kerak. Nutqni rivojlantirish uchun eng muhim materiallardan biri o'quvchi atrofidagi tabiatdir. Atrof muhit bilan tanishtirish bolalarning kuzatishlariga asoslanadi. Tabiatni kuzatish jarayonida to'plangan material matnni boyitish, jumlar va og'zaki hikoyalar tuzish, lug'aviy mashqlar, yozma insholar, suhbatlar o'tkazish uchun xizmat qiladi.

Ko'pincha boshlang'ich sinflarning 1-2- sinf o'quvchilari tabiatni hayvonot olamini kuzatib xulosa chiqara olmaydilar, bajargan ishlarining mazmunini aytib berolmaydilar, kuzatishlarini amaliy tajriba, darslik matni bilan bog'lashga qiynaladilar, o'rganilgan mavzu bo'yicha og'zaki hikoya tuzolmaydilar. Shuning uchun ham darslarda foydalanish uchun nutqiy mashqlar ishlay turib, o'qituvchi aqliy ishning muayyan shakllariga tahlil va sintezga, induksiyaga va deduksiyaga eng muhim belgilarni ajratishga, umumiyashtirishga, fikr yuritish bo'yicha masalalar yechishga sabab va oqibat bog'lanishlarini aniqlashga, taqqoslash va qarama qarshi qo'yishga tayanish kerak.

Kichik yoshdagi maktab o'quvchilari ko'pincha narsa va hodisalarning belgilarini ajratishga qiynaladilar, shu sababli bu ishni kuzatishlar bilan bog'lash yoki o'quvchilarning tasavvurlariga asoslanib yoki xotiralari bo'yicha o'tkazish zarur. Kuzatishlar muntazam ravishda xilma-xil tarzda (mavsumiy o'zgarishlar, qushlarning uchib kelishi, bola ochishi, uchib ketishi) olib boriladi. Qushlarni kuzatish ham o'quvchilarda qiziquvchanlikni tarbiyalashga, kuzatgan narsalarini ko'ra bilishga va qabul qila olishga yordam beradi. Bularning hammasi tafakkur va nutqning rivojlanishini ta'minlovchi bazadir.

Kuzatish jarayonida o'quvchilar kuzatayotgan narsaning belgilarini payqashga o'rganadilar.

«Kim qanday qishlaydi» nomli diafil'm namoyish qilinganidan keyin mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun o'quvchilar bilan mashqlar o'tkazish ma'qul. Bolalarda qushlar yilning noqulay vaqtini (sovuq) o'tkazishda qanday moslanishlarini tushuntirib berish taklif qilinadi. Shuningdek qushlarning belgilariga qarab, belgilarni ajratish bo'yicha og'zaki yoki yozma mashqlar o'tkazish mumkin. Masalan: qarg'a va mayna, mushuk va it, ot va sigir va hokazolar, farqlovchi belgilarini aytish.

Keltirilgan namunalar bo'yicha o'qituvchi topshiriq va mashqlar tuzadi, ularni o'tadigan darslardagi ish- o'qitish va kuzatishlar bilan bog'laydi.

Tabiiy material bilan ish olib borilganda taqqoslashga, tafakkurning rivojlanuvchi mantiqiga alohida ahamiyat beriladi.

Taqqoslash- narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovut belgilarini aniqlash demakdir. Taqqoslash aqlning tahliliy ishidir. Taqqoslash jarayoni murakkab va o'z ichiga sintez, umumlashtirish va xulosani oladi. O'quvchilar narsalarning belgilarini ajrata olsalar, muhimni ham bo'lmagandan farq qila olsalar shunday sharoitda taqqoslash bo'lishi mumkin, chunki faqat muhim belgilar bo'yicha taqqoslash mumkin bo'ladi.

Taqqoslash uchun topshiriqlar tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish zarur:

1. Faqat bir-biriga aloqador bo'lgan narsa va hodisalarni, ya'ni ular o'rtasida o'xshashlik yoki tafovut bo'lganligini (it va mushuk, ot va eshak, tovuq va ho'roz) taqqoslash kerak.
2. Taqqoslash maqsadga yo'nalgan holda bo'lishi kerak. Taqqoslash faqat tashqi belgilari bo'yicha emas, balki xarakteri va keltiradigan foydasi bo'yicha ham bo'lishi mumkin.
3. Taqqoslash xulosa bilan tugallanishi kerak.

Mashqni ikki narsani yoki ikkita qushni taqqoslash bilan boshlash kerak. Keyin uch, to'rt va hatto ko'proq sondagi qushlarni yoki taqqoslash mumkin bo'ladi. Taqqoslashni hammadan ko'ra bir-biriga qarama-qarshi qo'yishdan boshlash qulay. Bolalar asta - sekin faqat farq qiladigan belgilarnigina emas, balki o'xshashlarini ham ajrata boshlaydilar va eng muhim belgilarni aniqlaydilar.

Kuzatish va suhbatlar taqqoslash uchun yaxshi materialdir. Taqqoslashga kirishdan oldin ularni qanday bilib borish kerakligini ko'rsatish kerak. Buni hammadan ko'ra suhbat jarayonida o'tkzish qulay.

Taqqoslash asta sekin mustaqil hikoya belgilarini kasb etib boradi. Taqqoslash yordamida o'qituvchi o'quvchilar bevosita kuzatmagan, yaqqol ko'rmagan, qabul qilish vositasida sezgilari sezmagan hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni ochib berishi mumkin.

Tahlil -bu butunni belgilangan qismlarga ajratish, maxsus belgilarga bo'lib, o'xshash narsalarda tafovutni ajrata bilishdir. Masalan, hamma qushlarda qanot, oyoq, ko'z bo'ladi, tanasi esa pat va parlar bilan qoplangan. Bu qushlardagi belgilarning o'xshashligi, ammo chumchuq va qarg'ada farqlar ham bor.

Sintez - bu bog'lanishlar o'rnatish, umumlashtirish va xulosa chiqarishdir (masalan qarg'aning tumshuqlari o'tkir, tanasi katta, dumi va qanotlari uzun).

Fikrlash natijasida ilgari ko'rilmagan yangi bog'lanishlarni o'rnatga bo'ladi. Tafakkur jarayonida o'quvchi fikr yuritadi, tahlil qiladi, zarur bog'lanishlarni aniqlaydi, unga berilgan aniq vazifaga mos keladigan yechim uslublarini fikran tanlaydi va qo'llanadi. O'qituvchi bolalarning har xil tushunchalaridan foydalanishlarida, mantiqiy tafakkurning ayrim qismi bo'yicha fikr yuritganlarida bu xatolarni osonlik bilan aniqlaydi. O'qituvchi «Nima uchun?», «Nimaga?» savollarini berib, o'quvchilardan javob talab qiladi. Bolalarni o'z fikrlarini asoslashga, o'z oldilariga savollar qo'yishga va ularga to'g'ri javob berish uchun harakat qilishga o'rgatadi.

Atrofimizdagi olam fani umumta'lim maktablarining 1-2 sinflarida o'tilib, o'quvchilarni ko'z o'ngida hayvonot olamining eng sodda organizmlaridan tortib to sutemizuvchilargacha turli-tumanligi namoyon bo'ladi.

Hayvonlarni o'rgatish, jumladan qushlarni o'rganish pastdan yuqoriga tomon, ya'ni evolyusion tartibda eng sodda organizmlardan to sutemizuvchilarga tomon boradi. Har qaysi mavzuda biologik jihatdan tirik qushlar o'rganiladi. O'quvchilar qushlar to'g'risida ko'p qirrali tushunchalar oladilar. Shuni qayd etish kerakki, tabiat metodikasida hayvonot va o'simliklarga biologik jihatdan yondashishi zarurligi allaqachon e'tirof etilgan bo'lishiga qaramay hayvonot olamini o'rganish darslarida ekologik materiallar juda oz keltiriladi. Vaholanki keyingi vaqtlarda hayvonot olami ekologiyasi g'oyat ravnaq topmoqda va tabiat qonuniyatlarini bilishga va uni qo'riqlash zaruratiga qadar kengaymoqda. Tabiatdagi hayotiy jarayonlarning: baliqlar, mo'ynali hayvonlar zararli hashorotlarni qiradigan qushlarni qayta ko'paytirish vositalarining va shu kabilarning o'zboshimchalik bilan buzilishidan organizmlarning tarqalish yoki nobud bo'lish sabablari aniqlanadi.

Ekologiya hozirgi zamon yutuqlariga doir masalalarining yoritilishi sayyoramizga sodir bo'layotgan hodisalarni hamda jarayonlarni va xalq xo'jaligi maqsadida ularning ilmiy asoslangan holda boshqarilishini ma'lum darajada tushunib olishiga olib keladi. Hayvonot olami ilgari o'rganilgan o'simliklar dunyosi kabi, tabiatning eng katta ishlab chiqaruvchi kuchi sifatida yoritiladi.

Qushlarning morfologiyasi yashash muhitiga bog'liq holda o'rganiladi. Qushlarning anatomiyasini o'rganish to'qimalar, organlar, organlar sistemasi va ularning organizmdagi o'zaro bog'lanishini qarab chiqish hayvon organizmining evolyusiyasi va murakkablashganini tushunish uchun zamin tayyorlaydi.

Hayvonot olamini o'rganish ko'p jihatdan botanikadan olingan bilimlarga: organizmlarning hujayraviy tuzilishi, moddalar almashinuvi, vegetativ hamda jinsiy ko'payish, ekologik omillar, organizmning muhitga moslashishi, organizmlarning murakkablashishi, tirik organizmlarning klassifikatsiyasi kabilarga tayanadi.

Qushlarning tashqi tuzilishi emas, balki ichki tuzilishini o'rganish ham ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Tirik qushlarni dars jarayonida o'rganish ham aksari holatlarda qiyin bo'ladi, chunki ular o'simliklar kabi harakatsiz emas. Tirik baliq va baqalarning o'quvchilar bankaga solingan holda, qush va mayda hayvonlarni esa harakatlarda ko'rishga to'g'ri keladi.

Tirik tabiat burchagi va o'quv tajriba maydonidagi hayvonlarni kuzatish har kuni ularni sinchiklab o'rganish va asrash, maxsus ovqatlar bilan boqish, joylarni tozalash va shu kabilarni talab qiladi.

Qushlar hayotini o'qitishda tarbiyaviy imkoniyatlar ham o'ziga xosdir. Ilgari o'rganilgan qushlar hayoti bilan taqqoslash asosida qushlar hayoti to'g'risidagi bilimlarning to'planishi munosabati bilan tabiat hodisalarini tushunib olish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinfdagi tabiat to'g'risidagi darslarda ham darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ham o'quv tajriba maydonchasidan va jonli burchakdan har tomonlama xilma-xil usullarda foydalaniladi. Masalan, o'quv tajriba maydonchasida kaptarxona, quyonxona, tovuqxona kabilarni tashkil etish mumkin. Qushlar hayotini o'rganishda bu yerdagi kaptarlardan, quyon va tovuqlardan tajribalar va amaliyot ishlari uchun foydalanishimiz mumkin. Bunda o'quvchilar ularning tuzilishi va hayot kechirishi bilan yaqindan tanishadilar. O'quv tajriba maydonchasidagi hayvonlar- qushlarning nomlari, oilasi, turkumi va qaysi sinfga mansubligi yozilgan yorliqlar maxsus joylarga o'rnatiladi.

Maydonchaga foydali qushlarni jalb qilish va ularni kuzatish uchun «qushdar shaharchasi» hamda "qushlar oshxonasi" ya'ni, qushlar uchun

maxsus xo'raklar tashkil etiladi. Daraxtlarga chug'urchuq, zag'cha, boyo'g'li uchun uyalar osib qo'yiladi. Ovqatlanish ayvonchalari quriladi va har xil donxo'raklar ilib qo'yiladi. Qushlar hayotini o'rganilganda, qushlarning nafas olishi, oziqlanishi, moddalar almashinuvi bilan tanishtirayotganda ham o'qituvchi o'quvchilarning "jonsiz tabiat" kursida o'rgangan "jonsiz tabiat elementlari, tuproq va suv haqidagi bilimlariga tayanadi.

O'quvchilarni qushlar hayotini bilan tanishtirishda tip yoki sinfning har bir asosiy vakili o'rganilayotganda ham qush to'g'risida, uning tashqi va ichki tuzilishi, hayotiy funksiyalari, yashash muhitida hayot kechirish tarzi va evolyusiyadagi o'rnini to'g'risida to'liq tushunchalar sistemasini berishi lozim.

Ekologik tushunchalar hayvonot olamiga doir har bir mavzuni o'tishda organizmlarning muayyan muhitdagi hayotini, ularning boshqa qushlar hayotini va hayvonlar, o'simliklar bilan o'zaro bog'liqligini o'rganishda yanada rivojlanib boradi. Qushlar hayotida biosenozlar, hayvon va o'simliklarning oziq zanjiri va o'zaro bog'liqligi to'g'risida ancha to'liqroq tushuncha berish mumkin. Qushlar hayotini o'rganishda ham tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi tushuncha, ekologik tushunchalar bilan bevosita bog'lanishda bo'ladi.

II- bob.

2.1. Qushlar hayotida mavsumiy davriylikni kuzatishni amalga oshirish metodlari.

Boshlang'ich sinflarda qushlar hayotiga doir mavzularni tushuntirishda darsdan tashqari ishlar olib borish mumkin.

2 - sinf o'quvchilari tirik tabiat burchagidagi qushlarni, hayvonlarni, ularni hayotini o'rganadilar. Buning uchun tirik tabiat burchagida mayna, ukki, chittak, boyqush, to'ti va boshqa hayvonlar, jumladan: baqa, qurbaqa, suv ilonlar, kaltakesaklarni boqish uchun ularga maxsus yashash joylarni tashkil etish kerak. Masalan, ular uchun inlar, qafaslar, terariumlar, baliqlar uchun akvariumlar tashkil etiladi. Tirik tabiat burchagidagi qushlarning nomlari, oilasi, turkumi va qaysi sinfga mansubligi yozilgan yorliqlar o'rnatiladi. Tirik tabiat burchagini tashkil etilishi va undan dars jarayonida, amaliy mashg'ulotlarda foydalanish o'quvchilarda qushlar hayoti to'g'risidagi bilimlarni egallashda ahamiyatga ega.

Yuqorida qayd etilgan tirik burchak va o'quv, tajriba maydonchasidan doimiy darslarda foydalanish ta'limni samaradorligini oshiradi. Ko'rgazmali metodlarda o'quvchilarning kuzatishi amaliy metod sifatidagi kuzatishdan tubdan farq qiladi. Birinchi holatda o'quvchilar o'qutuvchi tomonidan namoyish qilinayotgan jadval, tajriba va shu kabilarni kuzatadilar. Ikkinchi holatda o'quvchilar amaliy kuzatish ishlarini bajaradilar. Bunday kuzatish, aniqlash va eksperimentlar darsda, uyda, ekskursiyada, maktab maydonchasida o'tkazilishi mumkin.

O'quvchilar bevosita rahbar o'qituvchining og'zaki va yozma topshiriqlarini mustaqil holda bajaradilar. I. P. Pavlov yozganidek, «Kuzatish tabiat taqdim qilganlarni to'playdi, tajriba esa tabiatdan o'z istaganini oladi».

Kuzatish o'zining bajarilish muddati bo'yicha ikki: qisqa muddatli va uzoq muddatli guruhlariga bo'linadi. Qisqa muddatli kuzatishlar to'laligicha dars tizimiga kiritiladi va tarqatma material bilan bajariladi. Kuzatishning borishi, natijalari darsda ma'lum qilinib, namoyish etiladi. Qisqa muddatli kuzatishlarni o'qituvchining topshirig'i bilan ekskursiyalarda o'tkazadilar.

Kuzatish qushlar hayotini o'rganishning ko'rgazmali metodidir. Qushlar hayotini kuzatishda rejali ravishda, maqsadga yo'nalgan holda, ongli tashkillangan holatda qabul qilish tushiniladi. Kuzatish ikki belgi: muayyan maqsadning bo'lishi va diqqatni kuzatish ob'ektini bilgan holda to'plash bilan xarakterlanadi.

O'qitishning boshlang'ich bosqichlarida o'qituvchi o'quvchilarning kuzatishlarini tashkil qila turib, ularni oldingi safar qilishi yoki kuzatish mo'ljallangan holni ongli qabul qilib olish uchun kerakli ma'lumotlarni aytishi, kuzatiladigan ob'ektning muhim xususiyatlarini ajratishi, kuzatishning izchilligini ko'rsatishi zarur. Kuzatishsiz o'quvchilar hayvonlar, qushlar, hasharotlar hayotini, xususiyatlarini, sifatlari, ularni o'rganishda mavjud bog'lanishlar haqida to'g'ri tasavvurlar qilolmaydilar. O'quvchilarda qushlar hayotini haqida tegishli tasavvurlarning hosil bo'lishi qabul qilishning boyligi va to'liqligiga bog'liqdir. Kuzatishda o'quvchilar faqat kuzatilayotgan qushlarning tomoshabini bo'lib qolmasdan, balki ularning xarakterli xususiyatlarini bilib olishga intiladilar.

Qushlar hayotini kuzatish, ularni bir-biri bilan taqqoslash, o'xshashlik va farqli tomonlarini aniqlash tafakkur, diqqat hamda irodaning rivojlanishiga yordam beradi. Kuzatish jarayonida, amaliy xarakterdagi bilimlar, masalan, hayvon va qushlarning xulq-atvoriga qarab, ob-havoning o'zgarishini oldindan aytib berishni hosil qiladi.

2-sinflardagi kuzatishlardan o'quv shakllarining xilma-xil shakllarida:

- 1). Sinfdagi dars va amaliy mashg'ulotlarda;
- 2). ekskursiyalarda;
- 3). Tirik tabiat burchagida;

4). Maktaboldi yer maydonidagi mustaqil mashg'ulotlarda;

5). Uy vazifasini bajarishda foydalanish kerak.

Kuzatish doimiyligi va xarakteri bo'yicha qisqa va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli kuzatishga qushlar hayotida harakatlanishini kuzatish, misol, tovuq, o'rdak, g'oz, chumchuq, qaldirg'ochning harakatlanishi.

Uzoq muddatli kuzatishlar vaqt oraliqlari bilan bo'lingan, lekin yagona uzluksiz jarayonni hosil qilgan qator hodisalarni qamrab oladi. Bunga qushlarning uchib ketishi, hayvonlarning qishlashi va hokazolar misol bo'ladi. Uzoq muddatli kuzatishlar hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni, ularning kelib chiqish sabablarini aniqlashga yordam beradi.

Kuzatish uchun oson ya'ni uddalasa bo'ladigan ob'ektlarni tanlash lozim, tushunarli bo'lmagan hodisalarni tanlash kerak emas. Tushunarsiz hodisalarni kuzatish o'quvchilar qiziqishini so'ndirishi va kuzatishni chalkashtirib yuborishi mumkin. Kuzatishlar tizimlashgan qushlar hayoti to'g'risidagi bilimlarni tushunib olishga, idrok qilish faolligini, hayvonlar va qushlarga nisbatan qiziqish va muhabbatni rivojlanishiga, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashishga yo'naltirilmog'i lozim.

2- sinflarda kuzatish atrof olam bilan tanishtirishga oid darslarida olib boriladi. 3-4-sinflarda kuzatishlar mavsumiylik tamoyili asosida tuzilgan. Kuzatishlarning natijalari yil fasllari bo'yicha «Kundalik kuzatish daftarlari» va hamda mehnat kalendariga belgilab boriladi. Kuzatishlar o'quvchilarga mavsumda hayvonlar, qushlar va hasharotlarda ro'y beradigan o'zgarishlar sababini aniqlash imkoniyatini beradi: 2- sinfdan mavsumiy kuzatish uchun beriladigan topshiriqlar bilan tanishib chiqamiz.

Kuzda qushlar hayotini kuzatish.

1. Kuzda qanday qushlarni uchratganingizni quyidagi jadvalga yozing:

Qushlarning nomi	Qaysi oyda uchratdingiz	Qaysi oyda ko`rinmay qoldi

Bu qushlar qayerlarda uchib yuradi? O'simliklarning qaysi qismiga qo'nadi?

2. Chumchuq, chittak, musicha, qarg'a, qaldirg'och, hakka, ukki, burgut kabi qushlar rasmini ko'rib chiqing, siz uchun tanish bo'lganlarini bo'yang. Bu qushlarni qayerda uchratgansiz? Uning foydasi va zarari haqida gapirib bering.

3. tabiat qo'yniga (tomorqa, bog', poliz, tokzor, tog') ekskursiyaga borganda, qushlar hayotini kuzating. Ularni kuzating va madaniy o'simliklarga qanday zarar etkazishini, ularning tuzilishi, rangi haqida gapirib bering.

Kuzatayotgan qushlaringizdan birortasini rasmini chizing, tana qismlari nomini yozing.

4. Chumchuqni kuzating, u qaerda yashaydi, nima bilan oziqlanadi, boshqa qushlarga o'xshash va farqli tomoni nimada, qachon ovvatlanadi?

5. Nima uchun qushlarni muhofaza qilamiz?

6. Kuzda qaldirg'och ko'rinmay qolgan kunni yozib qo'ying.

7. Qorong'i tushgach qushlardan boyo'g'lini kuzating. Ularning oziqlanishini, tashqi ko'rinishini, qachon ovga chiqmay qo'yishini bilib oling. Nima uchun ularni muhofaza qilish kerakligini yozing.

8. Yashab turgan joyingizda qaysi qushlar uchraydi? Bilganingizni yozing.

9. Rasmdagi (jibljibon, to'ti, chumchuq, zag'izg'on, musicha, qarg'a) qushlarni ko'rib chiqing va nomini yozing. Ularni qayerda uchratgansiz, gapirib bering. Sizga tanish qushlarning rasmini bo'yang.

10. Siz yashab turgan joydagi qaysi qushlar qachon uchib ketishini kuzating va

yozib qo'ying.

11. boshqa o'lkalarga uchib ketayotgan qushlarni ko'rgan kunni va oyni yozib qo'ying.

t.r.	Qushlarning nomi	Uchub ketish vaqti

12. Kuzda qaysi qushlar uchib ketishini va qishlab qolishini kuzating va yozib qo'ying.

t.r.	Qushlarning nomi	Uchub kelish vaqti

13. Siz yashab turgan joyda qaysi qushlar qishin -yozin yashaydi, nomini yozing. Bu qushlar qanday ataladi?

14. Hovlingiz atrofida doim uchraydigan qushlarni kuzating, nomini ayting, ular yerda qanday yuradi (qadamlab, sakrab, tez, sekin), nima bilan oziqlanadi, qaysi biri xonadonga eng yaqin keladi? Kuzatish natijalarini jadvalga yozing.

Qushning nomi	Yerda va havoda qanday harakatlanadi	Nima bilan oziqlanadi	Insonga qanday munosabatda bo'ladi

15. Qushlarning inson uchun foydasi va nima uchun ularni muhofaza qilish kerakligi haqida gapirib bering.

16. Qushlar uchun donxo'rak yasab, daraxtga osib qo'ying.

17. Qushlarni boqish uchun o'simliklar, begona o'tlarning urug'larini yig'ib xaltachaga solib qo'ying.

18. Siz ilib qo'ygan donxo'rakka qaysi qushlar ko'proq kelishini kuzating va yozib boring.

19. Ekskursiyaga borganda qushlar ovoziga quloq soling. Qaysi qushlar boshqa qushlar ovoziga taqlid qiladi, qaysi biri o'ziga xos sayraydi, ma'lumotlarni yozib boring.

Maynaning sayrashini tinglang, u doim bir xil ovoz chiqaradimi? Yozib qo'ying.

Qishda qushlarni kuzatish.

1. O'zingiz yashab turgan joydagi qushlarni kuzating, qaysi qushlar qayerda uchraydi: ular nima bilan oziqlanadi; erda qanday yuradi; osmonga qanday uchadi? Kuzatishlaringiz natijalarini yozib boring.

2. Donxo'rakka kelgan qushlarni kuzating va yozib qo'ying. Donxo'rakka tarvuz, qovun, kungaboqar, begona o'tlarning urug'lari, non uvoqlaridan qo'ying

3. Kishilar yovvoyi qushlarga qanday g'amxo'rlik qilishlarini, ularni nima bilan boqishlarini kattalar yordamida bilib oling.

4. Uy parrandalari sovuq va issiq vaqtida o'zini qanday tutishini kuzating va yozib qo'ying.

5. Qishda qushlar qaerga yashirinadi?

6. Qishda nima uchun qushlar odamlarga yaqin yuradi?

7. Qaysi qushlar uchib ketishi bilan bahor boshlanadi?

Bahor va yozda qushlarni kuzatish.

1. Bahorda birinchi marta qaysi qushlarni qachon uchratgansiz, kuzating va yozib boring.

2. Ba'zi qushlarning tovushiga quloq soling, ularning nomini yozing va rasmini chizing.

3. Xo'jaligiga keltiradigan zararini kitobdan o'qib o'rganing.

4. Tungi hayot kechiradigan qushlardan qaysilarini bilasiz? Nomini yozing.

5. Qaldirg'ochlar uchib yurganini qachon ko'rdingiz, kuzating va yozib qo'ying. Ular tovush chiqaradimi? Yo'qmi?

6. Birinchi marta bahorda qachon va qaysi uchib o'tadigan qushlarni ko'rdingiz? Jadvalni to'ldirib boring.

Qushlarning nomi	Mart	aprel	may

7. Bahorda qushlarning uchib kelishi nimaga bog'liq bo'ladi, o'ylang va yozing.

8. Bahorda qaysi qushlarning ovozi eshitdingiz, qishda ham shu qushlarning ovozi eshitganmisiz? Yozib qo'ying.

9. Qarg'a, go'ng qarg'a va zag'chalar qachon uchib ketishini kuzating va yozib boring.

10. Uya qurayotgan qushlarni kuzating. Quzatish vaqtida, ularni chuchitmaslik uchun ehtiyot bo'ling. Ular in qurishda qaysi materialdan foydalanadi, in qurish uchun qancha vaqt sarflaydi. In qurishi haqida nimalarni bilasiz?

Rasmini chizing va yozib qo'ying. Qaysi qushlar binolar ichiga, molxona va boshqa joylarga uya quradi?

Nomini yozing va uyasini rasmini chizing. Hovlingizda uya qurgan biror qushni kuzating: nechta tuxum qo'yadi,

necha kun tuxumini bosadi, uyada poloponlar qachon ko'rinadi, qushlar bolalarini nima bilan boqadi va kuniga necha marta oziqlantiradi?

Kuzatganlaringizni yozib boring.

11. Uy sharoitida yashashga moslashgan qushlarni: to'ti, kanareyka, sava, kaklik, bedana ustida kuzatishlar olib boring va belgilab qo'ying.

12. Uy parrandalaridan tovuq, o'rdak, g'ozni kuzating. Ularning hayoti bahorda qanday o'zgaradi? Bolalariga g'amxo'rlik qilishini kuzating. Ular haqida nimalar bilishingizni yozing.

13. Suv havzasi bo'yida, o'simliklar orasida va ochiq joyda qanday qushlar yashaydi.

14. Suvda suzadigan qushlarni kuzating. Bu qushlar suvda oyog'i bilan qanday harakat qiladi? Quruqlikda qanday yuradi? Nima bilan oziqlanadi?

Yozda qushlarni kuzatish.

1. O'zingiz yashayotgan joyda qushlarni kuzatishni davom eting. Uyadagi qush bolalari katta bo'ldimi? Uyadan qachon uchib chiqdi? Ular hozir qayerda yashayapti?

2. Uy parrandalarini kuzatishda davom eting. Ularning bolalarini ko'rinishi va yurishida o'zgarishlar bo'lganmi?

3. Yozda birinchi marta qaysi qushni ko'rdingiz? Nomini yozib qo'ying.

Bundan tashqari "Kundalik kuzatish daftari"dagi maxsus maqolalar bolalarni kuzatishlar o'tkazishga yordam beradi.

Tabiat va mehnat kalendariga kuzatish ma'lumotlarini har kuni yozib borish, kuzatishlarda turg'un qiziqishni singdiruvchi maqsadga muvofiq uslublardan hisoblanadi. Kuzatishlardan olingan ma'lumotlardan boshqa darslarda: matematika (masalalar echish va hisoblash qilish), ona-tili (insho tayyorlash va hikoya tuzishda), mehnat (qushlarni, uy hayvonlarini parvarishlash) darslarida ham foydalanish mumkin.

Kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun bolalarni taqqoslashga o'rgatish muhimdir. Kuzatuvchanlik tabiatda ishlab chiqarishda, muzeyda, fermada, zooparkda, ekskursiyalar o'tkazish vaqtida rivojlanadi. Kuzatishlar sinchiklab qarash, diqqat bilan quloq solish qobiliyatini tarbiyalaydi. Kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun darslarga o'yin turlarini kiritish maqsadga muvofiqdir.

Fenologik kuzatishlar alohida o'rin egallaydi. Buning uchun o'qituvchining o'zi tegishli malaka va ko'nikmalarga ega bo'lsagina bolalarni fenologik kuzatuvlarni to'g'ri o'tkazishga o'rgata oladi.

Har yili bolalar qushlar hayotida mavsumiy davrilikni kuzatadilar. Jonli tabiatning mavsumiy rivojlanishi qonuniyatlarini muhit sharoitiga bog'lab o'rganadigan fan fenologiya deyiladi.

Har qanday organizm mazkur joyda necha ming yillar davomida yuzaga kelgan muhit bilan birgalikda bir butunni tashkil etganidan, kishilar o'simliklar bilan hayvonlarni parvarishlash yuzasidan olib boradigan ijodiy ishlarida mavsumiy hodisalarni kompleks tarzda o'rganmasdan iloji yo'q. Bunga tirik tabiat qonunlarini bilishga imkon beradigan umumiy fenologik kuzatuvlar yordamida erishish mumkin.

Umumiy fenologik kuzatuvlar haqiqiy tadqiqot ishining boshlanishi hisoblanadi va har qanday tadqiqot singari o'qituvchiga atrof tabiatda u ilgari payqamagan narsalarni ko'rishga imkon beradi. O'qituvchi ko'p yillik fenologik kuzatishlarga asoslanib o'lkaning ekologik xarakteristikasi uchun asos bo'lib qoladigan o'rtacha ko'rsatgichlarni chiqarib olishi kerak.

Tarqatib chiqiladigan tabiiy materialni o'rganish jarayonida bolalarda kuzatuvchanlik va diqqat e'tibor rivojlanib boradi. O'qituvchi avval kuzatuvlarning batafsil rejasini berishi, o'rganilayotgan ob'ektning muhim belgilari bilan xossalarni qay tariqa aniqlash kerakligini darslarning birida ko'rsatishi kerak. O'qituvchi yonma-yon o'tirgan ikkita o'quvchiga bir-biriga taqqoslash yo'li bilan qushlar hayotiga doir o'xshashlik va farqlarni aniqlashni buyuradi. Birinchi juft o'quvchilarga o'rdak va qarg'aning oyoq tuzilishidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash topshiriladi. Boshqa ikkita o'quvchiga esa qaldirg'och va chumchuqni in qurishidagi o'xshashlik va farqni topishni uchinchi juft o'quvchiga esa o'rdak va qaldirg'ochning oziqlanishi, tuxumining tuzilishidagi farqni topish aytiladi va hokazo. O'quvchilar ob'ektni diqqat bilan kuzatadilar, ko'rib chiqadilar, o'z kuzatuvlari haqida avval bir-birlariga so'zlab beradilar. Keyin har bir guruhdan bir o'quvchi o'z kuzatishlarining natijasini butun sinfga gapirib beradi. Shu tariqa qushlar hayotiga xos yaxlit tushuncha hosil bo'ladi.

Dars oxirida o'qituvchi kuzatuvlar natijasini umumlashtirishga va yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligida xulosa chiqarishga yordam beradi. O'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida o'zaro ishonch munosabatlari tarkib topa boradi, ya'ni hamkorlik pedagogikasiga ilk qadam qo'yiladi.

Tajribalar atrof tabiatni bilishning samarali metodi hisoblanadi, chunki ularda bolalarni qiziqtiradigan elementlar mavjud.

Bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, kuzatuvchanlik, mantiqiy fikr yuritish va nutqni tarbiyalashda tajribalar katta ahamiyatga ega. Bolalar kishilarning tabiatni o'zgartirishlarida tajribalar chinakam vosita bo'lishini ko'rishlari kerak. Tajribalarni o'quvchilar asosan mustaqil holda o'tkazadilar. Asboblari va moddalar bilan juda ehtiyot bo'lib ishlash talab etiladigan tajribalarni o'qituvchining o'zi o'tkazadi.

Tajriba o'tkazishdan oldin o'quvchilar undan ko'zlangan maqsadni yaxshi tushunib olishlari, tegishli anjomlar bilan tanishib chiqishlari kerak. Tajribani o'tkazish, uning borishi va natijalarini "Kundalik kuzatish daftariga" yoki tutilgan daftarlarga yozib borish uchun bolalar bilan birgalikda batafsil ishlab chiqilgan reja bo'lishi zarur. Tajribalar natijalari ham daftarga yoritiladi va xulosalar chiqariladi. Sinfda, maktab o'quv-tajriba maydonchasida va joylarda olib boriladigan Amaliy ishlardan maqsad bilimlarni o'zlashtirib olishdangina emas, balki ta'lim malaka va ko'nikmalarni egallab olishda ham o'quvchilarga yordam berishdan iborat. Bunday ishlar sirasiga, masalan, tabiat ustidan kuzatish olib borish; kuzatuv natijalarini yozib borish va ishlab chiqish malakasini egallashga, kolleksiyalar, ko'rgazmali qo'llanmalar tayyorlashga qaratilgan ishlar kiradi.

O'quvchilarning har bir amaliy ishi oldindan yaxshilab tayyorlangan, to'g'ri tashkil etilgan, aniq rejalashtirilgan, topshiriqlar mazmuni puxta tuzilgan bo'lsagina ular samarali natija berishi mumkin.

Tajriba tabiatshunoslikda hayvonot olamini o'qitishning etakchi uslubi ekanligi bois hamda bazi turdagi amaliy ishlarni tayyorlash, tashkil etish, ularning o'zlariga xos xususiyatlari va ahamiyati bilan tanishamiz. Tajriba tabiatshunoslikda hayvonot olamini o'qitishning amaliy metodidir. Tajriba o'qitish metodi bo'lib, uning yordamida o'rganilayotgan hodisa qonuniyatini aniqlashga yordam beruvchi sharoitlar yaratiladi. Tajribalar o'tkazishda o'quvchilarda boshqa metod bilan egallash mumkin bo'lmagan tabiatshunoslik tasavvurlari shakllanadi.

Tajriba hayvonot olamini bilib olishning qiziqarli va samarali metodidir. Ular ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, kuzatuvchanlik, mantiqiy tafakkur va nutqni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. U dunyoning moddiyligini, uni idrok qilib olish mumkinligini tasdiqlovchi har xil jismlarning xossalarini bilib olishning chinakam ilmiy metodidir.

Tajribalar mavhum tushunchalarni aniq tushunchalarga aylantirishda bolalarga yaqindan yordam beradi.

Oddiy tajribalar o'quvchilar tomonidan uy sharoitlarida, o'quvchi tajriba maydonida yoki tirik tabiat burchagida mustaqil bajariladi. Murakkabroq tajribalarni o'qituvchi darsda namoyish qiladi. Shuni esda tutish kerakki, mazmuni jihatidan eng oddiy tajriba faqat bilim berishi bilangina emas, balki kuzatish jarayonini faxmlashga, uning natijalarini tarflashga yordam berishi bilan ham qimmatlidir.

Materialni mustahkamlash uchun o'qituvchi namoyish qilgan va o'quvchilarning o'zlari o'tkazgan tajribalarning rasmini chizish yoki ularni ta'riflab yozish, ba'zi hollarda uni ham, buni ham bajarish kerak. Asbob va moddalar bilan ishlashda ehtiyotlikni talab qiluvchi tajribalarni o'qituvchining o'zi o'tkazadi. Har qaysi tajribani boshlashdan oldin o'quvchilarga uning maqsadini, tajriba o'tkazishda nima uchun xudi shu asbob va moddalar olinganligini yaxshilab tushuntirish, tajribani o'tkazilishini hikoya qilib berish rejasini yozish kerak.

2.2. "Kuzda qushlar hayoti" mavzusini o'qitishda suhbat va muammoli darsning mohiyati.

Suhbat savollarning hal qilishda ham o'quvchilar va o'qituvchining ishtiroki bilan xarakterlanadi.

Suhbatning maqsadga qaratilganligi o'quvchilar bilimini safarbar qilib, hal qilishi kerak bo'lgan savollar bilan aniqlanadi.

Suhbatning maqsadga qaratilganligi o'quvchilar bilimini safarbar qilib, hal qilishi kerak bo'lgan savollar bilan aniqlanadi. Suhbat natijasida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tegishli xulosa chiqarishlari umumlashtirishlari kerak. Suhbat natijasida o'quvchilarning amaliy faoliyati va mustaqil ishlari bilan qo'shib olib boriladi. Suhbatni o'tkazishga tayyorlashda o'qituvchi mavzuni va maqsadni va uni yetakazish uchun ko'rgazmali materiallarni tanlab savllarni puxta o'ylab chiqdi.

O'quvchilarning savollari har qanday suhbatlarning asosiy strukturaviy elementi hisoblanadi. Suhbat or'ganlaridan materialdan kekib chiqishi va o'quvchilar e'rorini eng muhim ma'lumotlarni o'zlashtirib olishga yo'naltirish kerak.

Suhbat metodi tabiatshunoslik darslarida hikoyaga qaraganda ko'proq qo'llaniladi. Bu metodning mohiyati shundaki, u o'qituvchiga o'quvchilarni yaxshiroq bilib olishga imkon beradi, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Jamoa ishiga (jonli va jonsiz tabiat jismlarini kuzatishga, darslik bilan ishlashga, o'quv telifimlarini, kinofilimlarini ko'rishga va h.k) jalb qiladi.

Suhbat yangi materiallarni o'rganishda, kuzatishlar yoki amaliy ishga yakun chiqarishda, ekskursiyalar o'tkazishda o'rganilgan materiallarni takrorlashda, shuningdek, tajribalarni qo'yish va namoyish qilishda, tibbiy, tasviriy hamda vositalarni darslik, sinfdan tashqari o'qish uchun adabiyot bilan ishlashda qo'llaniladi.

Suhbatning bosh maqsadi shundaki, bunda o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar ongida jismlar hamda hodisalar haqida to'g'ri tasavvur va tushunchalar shakillangan.

Suhbat metodi hikoya metodi bilan chambarchas bog'liq. Mavzuni tushintirish, o'qituvchi albatta bilimlarni o'zlashtirish darajalarini aniqlash uchub hikoya va namoyish qilinadigan qurol mazmuni bo'yicha suhbat o'tkazadi.

Suhbatning o'quv jarayonida qanday o'rin egallashi va qanday didaktik maqsadni mo'ljallangalligiga qarab quyidagi: kirish suhbat takrorlovchi suhbat, bayon qiluvchi suhbat va yakunlovchi suhbat turlari farq qilinadi.

Kirish suhbat yangi bo'lim yangi mavzuni o'rganish oldidan foydaniladi. Uning maqsadi o'quvchilardagi darsda o'rganilgan masala bo'yicha tasavvurlarni aniqlash yoki tiklashidir.

Takrorlash suhbat o'rganilgan mustahkamlash va fahimlab olishga yordam beradi. Bayon qiluvchi suhbat o'qituvchilarning o'zlari tomonidan borlaiqning jism va hodisalarning kuzatilishini nazarda tutadi. O'qituvchi tomonidan yo'naltirilgan o'quvchilar o'zlari uchun yangi obeyikt va hodisalar bilan tanishadilar. Tirik tabiat burchagida o'tkazilgan tabiat obektlari va tajribalarini kuzatishlar natijasida o'qituvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan atrof olamga tadqiqiy yo'nalish shakillanadi.

Bayon qiluvchi suhbat tadqiqiy harakterga egadir. Bayon qiluvchi suhbat davomida kirish suhbatidan farq qilib, o'quvchilarning aqliy faoliyatiga tadqiqot unsurlari kiritiladi. Yakunlovchi suhbat o'quvchilar o'rganilgan mavzu bo'yicha xulosa chiqara olishlari uchun o'tkaziladi.

Yordamchi savollar bo'yicha suratni tahlil qilib, o'quvchilar yangi ma'lumot oladilar. Chunki o'qutuvchi o'quvchilarning javoblarini to'ldiradi, tushuntiradi va aniqlanadi.

O'qilgan darslik maqolasi asosida suhbat. Suhbatning maqsadi u yoki bu tabiat hodisasini bolalar tomonidan to'g'ri tushntirilganligini aniqlash,

tabiatshunoslik maqolasini o'qishdan olishgan yangi bilimlari mustahkamlash va sistemalashtirishdir.

Suhbat o'quvchi bilimlarini o'zlashtirish darajasini aniqlash bilan tugallanadi.

Muammoli dars mohiyati . Metodik uslub xilma-xil. Uning mantiqiy, tashkiliy va texnikaviy xarakterda bo'lishi mumkin. Barcha metodlarda bir xil mantiqiy uslublardan: belgilarni aniqlash, o'xshashlik va farqiga qarab ob`yektlarni solishtirish, xulosalar chiqarish, umumlashtirishdan foydalaniladi. Bu hol barcha metodlarning o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishga muhim imkoniyatlar ochib beradi.

Muammoli o'qitish. Ushbu usul o'quvchilarga yangi ma'lumotlarni o'ziga saqlagan masalalarni hal qilishni taklif etadi. Bundan maqsad o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish va ularni amalda mustaqil qo'llash usullarini egallashlari ko'zda tutiladi.

Muammoli o'qitish keyingi yillarda psixolog olimlar, didaktlar, metodistlar, ijodkor o'qituvchilarning e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda. Olimlar muammoli darsni quyidagi bosqichlarga bo'lishni taklif qiladilar:

- muammoli vaziyat yaratish va ularning tahlili;
- muammoni ifodalash (qo'yish);
- muammo echimini izlash (avvalgi bilimlarni muhimlashtirish, farazlarni ilgari surish, eng to'g'ri farazni tanlash va isbotlash);
- muammoni hal qilish;
- yechimning to'g'riligini tekshirish.

Darsda muammoli vaziyat yaratish murakkab didaktik masaladir. Har bir dars muammoli bo'lishi mumkin va lozim.

Muammoli o'qitishning samaradorligi faqat material chinakam idrok muammoga ega bo'lgandagina bilinadi. Muammoli xarakterdagi darsni o'tish uchun o'qituvchi undagi muammoli vaziyatlarni oldindan ajratishi, qo'yilgan

muammoni echishda o'quvchilar faoliyatining borishini belgilovchi metodik vositalarni aniqlashi, darsning barcha tavsilotlarini puxta o'ylab chiqishi kerak.

Dars shunday tarzda tuzilishi kerakki, unda qo'yilgan muammoga bolalarda qiziqish uyg'onish, uning bilim olish tizimidagi ahamiyati ko'rsatilsin, yangi bilimlar olishga ehtiyoj tug'ilsin. Muammoli darsning birinchi bosqichida o'quvchilar qaysi tayanch bilimlarga asoslanib oldilariga qo'yilgan masalalarni hal qilishlari mumkinligini aniqlash lozim. Bu bosqichda o'qituvchining ishi o'quvchilarga yordam berish, ularning faolligini o'quv material bilan ishlash va aqliy faoliyat uslublarini to'g'ri tanlashga qaratishdan iborat bo'lishi lozim.

O'quvchilar ekskursiya vaqtidagi kuzatishlariga asoslanib, o'qituvchi hasharotlarning qayerda ko'rganliklarini aniqlaydi (kapalaklar gulzorlarda, chumolilar quyosh nurining ko'p tushgan yerlarida, qo'ng'izlar o'simlik barglarida). Javoblarni umumlashtirib, o'qituvchi o'quvchilarni shunday xulosaga olib keladi: dastlabki quyosh nuri tushishi bilan kovaklarda yotgan hasharotlar uyg'onadi, chunki havo isishi ular uchun oziqaning mo'l bo'lishi hasharotlar hayotini aktivlashtiradi, deb tushuntiriladi.

Keyin sanab o'tilgan hasharotlarning har birini diqqat bilan qarab chiqish va ularni ta'riflash taklif qilinadi. Hasharotlarning tuzilishlari taqqoslanganda o'qituvchi muammoli o'qitish metodidan foydalanadi. Hasharotlarning tashqi tuzilishida qanday farqlar bor? Bahorda birinchi marta hasharotlarni qachon uchratdingiz? Nima uchun erta bahorda hasharotlar jonlanadi?

Bahorda madaniy o'simliklarning eng xavfli zararkunandalariga qaysi hasharotlar misol bo'ladi?

Madaniy o'simliklarga zararkunandalar qanday zarar etkazadi? Hasharotlarning foydali yoki zararli tomoni bormi?

Yuqoridagi muammoli savollar yordamida hasharotlarning tashqi tuzilishining o'xshashligi va farqli tomoni, ularning foydasi va zarari haqida to'g'ri xulosalar chiqarishlari kerak. Bu bilimlar darsda yangi materialni o'rganish va qo'yilgan muammoni butunlay hal qilish uchun tayanch bo'ladi.

Ikkinchi sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini, ularda zarur zoologik bilimlar zaxirasining yo'qligini va muammoning murakkabligini hisobga olib, o'qituvchi o'quvchilarga ko'rsatilgan hasharotlar to'g'risida, har xil mulohazalar aytishlarini taklif qiladi, e'tiborni barcha qushlarni ularning tashqi tuzilishi, oziqlanishiga qaratadi va taqqoslab chiqadi.

Muammoli metoddan foydalanish o'quv materialini muammoli bayon qilish uning isbotlanishini va zarur miqdordagi bilimlarning ongli o'zlashtirilishini ta'minlaydi, ularga bo'ladigan qiziqishni oshiradi va bolalar tafakkurini faollashtiradi.

Bundan tashqari muammoli bayon qilish o'quvchilarga o'zining shaxsiy farazlarini aytib, ulardan faqat haqiqatga muvofik keladiganlarini tanlab olishga imkon beradi, ya'ni mantiqiy fikrlashga o'rgatadi. Yana shu narsa muhimki, muammoli bayon qilish ancha hissiyotli bo'ladi, shuning uchun ham o'rganishga qiziqishni oshiradi.

Bilimlarni muammoli bayon qilish faqat yuqori sinflarda qo'llanilishi mumkin, kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga og'irlik qiladi, degan fikrlar ham bor. Ilg'or o'qituvchilar tajribasi bunday emasligini ko'rsatadi. Shubhasiz, boshlangich sinflarda muammoli o'qitishning faqat elementlari bo'lishi kerak, butun dars izlanishga va qo'yilgan muammoni hal etishga bag'ishlanmasligi kerak, bu bolalarni charchatib qo'yadi, idrok qilish faolligini pasaytiradi. Muammoli o'qitish elementlari esa, aksincha, darslarda va amaliy mashg'ulotlarda ular faoliyatini faollashtiradi.

Muammo qo'yilishi va uni mustaqil hal qilinishi, bolalarning bilishga qiziqishini, ya'ni ularning bilimlarni egallashga va masalalar echishni o'rganishga bo'lgan intilishlarini rivojlantirish uchun rag'batlantirish bo'lib xizmat qiladi. Faqat shuni esda tutish kerakki, muammoli yondashishda yetakchi rolni o'qituvchi o'ynaydi, o'quvchilarning fikrlash mustaqilligi, amaliy va aqliy ishlari ularning bilish faoliyatiga o'qituvchi doimo izchillik bilan va mohirona rahbarlik qilganda muvaffaqiyatli rivojlanadi.

Muammoli uslubda o'tilgan dars ishlanmasi.

I Mavzu: Kuzda qushlar hayoti.

II Darsning maqsadi:

- a) **Ta'limiy:** O`quvchilarni qushlar hayoti, oziq zanjiri, qushning xilma-xilligi haqida ta'lim berish.
- b) **Tarbiyaviy:** (O`quvchilarni tabiatdagi qushlarga ozor bermaslikka, ularni asrab-avaylashga o`rgatish, ularni qushlarga bo'lgan qiziqishlarini yanada kuchaytirish. O`quvchilarni sabr-toqat bilan qushlarni parvarish qilishga va mehnatsevarlikka o`rgatish.
- c) **Rivojlantiruvchi:** O`quvchilarni yangi olgan bilimlarini tabiatda kuzatish orqali qushlar hayoti, oziq zanjiri, qushlarning xilma-xilligi haqidagi bilimlarini rivojlantirish.
- d) **Kasbga yo'naltiruvchi:** O`quvchilarni tabiatshunos olim, o'qituvchilik, rassomchilik va boshqa kasbga bo'lgan qiziqishini orttirish.
- e) **Milliy istiqlol g'oyasi:** Ch. Darvin "yashash uchun kurash" iborasini fanga kiritgan olim.

III Dars uslubi: Muammoli o'qitish.

IV. Dars usuli: Savol-javob.

V. Dars turi: Aralash.

VI. Dars jihozi: Ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, qushlarning rasmlari, qushlarning modeli, tulumlar, diafilmlar, slaydlar.

VII. Darsning borishi.

- 1) Tashkiliy qism: Sinfga kirib, o'quvchilar bilan salomlashib, sinf xonasining tozaligini tekshirib, davomatni olib, bugungi kun sanasi va ob-havo haqida ma'lumot beriladi. So'ngra o'quvchilarning darsga tayyorgarligi aniqlanadi.
- 2) O`tilgan mavzu: "O`simlik va hayvonot olami" bobidan maktab gulzori mavzusi.

Uyga berilgan vazifada, mavzuga doir savol-javob o'tkazish.

- 3) Yangi mavzu: Kuzda qushlar hayoti.

O`qituvchi:

Salom bilan boshlanar, Bilsang odob va ahloq. Salom bilan, begona,

Bo'lar tezda do'st inoq. -Bolajonlar omonmisiz? -Bugun darsga tayyormisiz?

O`quvchilar -Biz hammamiz omonmiz -Hozir darsga tayyormiz. -Qani o`quvchilar bugungi sanani kim aytadi? -Bugun 2013 yilning 15-noyabri, shanba. -Bugun ob-havo qanday?

-Bugun ob-havo juda yaxshi, quyosh charaqlab turibdi. -O`quvchilar o'tgan darsda qaysi mavzuni o'tgan edik?

-Biz o'tgan darsda "O`simlik va hayvonot olami" bobidan "maktab gulzori" nomli mavzuni o'tgan edik. -Siz qanday manzarali o'simliklar bilan tanishdingiz?

-biz o'tgan darsda xinagul, rayxon, atirgul, xrizantema kabi manzarali o'simliklar bilan tanishdik.

-Maktab hududida o't va buta o'simliklar qanday maqsadda o'stiriladi? -Maktabimiz hududida o'stirilayotgan o't va butalar havoni tozalaydi, maktabimiz ko'rkiga ko'rk qo'shadi, go'zalligi bilan inson kayfiyatini ko'taradi. -Siz yashab turgan joydagi gulzorda qanday gullar o'sadi? -Xinagul, nozvoygul, hayrigul, astra, atirgul va boshqa gullar o'sadi.

Yaxshi gullar haqida anchagina bilimga ega bo'libsizlar. Aziz o'quvchilar sizlar ham, bahorda maktab hovlisiga o'z uyingizga gul ekishga o'z xissangizni qo'shing va ularni mehr bilan parvarish qiling. Gullarni sevib ularni o'stirish ham katta san'atdir.

O'quvchilar bugun sizlar bilan "Kuzda qushlar hayoti" degan yangi mavzuni boshlaymiz.

Avval doskaga chizilgan "B.B.B." chizmasiga qaranglar. "Bilamiz" ustunchasining pastiga har bir qatordan, bittadan o'quvchi chiqib o'zlari bilgan qushlarning nomini yozishadi. Ikkinchi ustubga "Bilishni xohlaymiz" ustunining

pastiga nimani xohlasangiz o'shani yozasiz. Uchinchi "Bildik" ustunining pastiga esa dars yakunidagi bilgan narsalar yoziladi.

Bilamiz.	Bilishni xoxlaymiz.	Bildik.
Tovuq O'rdak G'oz Chumchuq Kaptar Qarg'a Musicha Hakka To'ti Kaklik Kanareyka Chittak Qaldirg'och Jibljibon Laylak.	1. Qushlar nimalar bilan oziqlanadi? 2. Oziq zanjiri haqida tushuncha. 3. Qushlar qanday guruhlarga bolinadi? 4. Burgut qanday hayot kechiradi? 5. Uchib ketuvchi qushlar hayoti? 6. Himoya ostiga olingan qushlar?	1. Qushlar don, non uvoqlari, hashorotlar, may da jonzotlar bilan oziqlanadi. Yirtqich qushlar go'sht bilan oziqlanadi. 2. Oziq zanjiri o" simliklardan boshlanadi. CTt-qurtlar-baqa-ilonxo'r qushlar. 3. Yirtqich qushlar: kalxat, burgut, qirg'iy, tasqara, ukki. J

Doskaga bajarish bilan bir qatorda joylarida o'tirgan o'quvchilar ham o'z daftarlariga mustaqil bajaradilar. (O'qituvchi ko'p va to'g'ri javob bergan o'quvchilarga rag'bat kartochkasi berib baholab boradi.

Shundan so`ng o'qituvchi yangi mavzu bo'yicha savol beradi, o'quvchilar bilganlaricha muammoni hal qiladilar. -Qushlar qanday oziqlanadi? - don yeydi. -Ha, o'quvchilar barcha tirik organizmlar oziqlanish hisobiga yashaydilar.Turli qushlar har xil oziq bilan oziqlanadilar.

O'laksalar bilan oziqlanadigan qushlarni o'laksaxo'r qushlar deb ataymiz. Hashorotlar bilan oziqlanadigan qushlar hashorotxo`r qushlar deyiladi. Yitirgich qushlar mayda hayvonlarni, kalamushlarni ovlaydi.

Tabiatda hamma narsa o'zaro bog'langan. Tirik organizmlar o'zaro oziq zanjiri orqali bog'langan. Misol keltiramiz, istirohat bog'ida daraxtlar o'sadi. Hashorotlar ularning po'stlog'i bilan oziqlanadi. Bu hashorotlarni esa qushlar yeb ketadi. Yana bir misol, suv havzalari bo'yida o'tlar o'sadi. Shilliqqurtlar ana shu o'tlar bilan oziqlanadi. Yonginasida baqa o'tirib, qurtlarni yeydi baqani ilon, ilonni esa ilonxo'r qushlar, ya'ni burgut yeb qoyadi. O`t ,qushlar, baqa, ilon tizimidagi oziq zanjiri ana shunday hosil bo'ladi.

Yangi mavzu yuzasidan savol javob bo'lib o'tadi, o'quvchilar baholanadi.

Uyga vazifa: tevarak-atrofdagi qushlarni kuzatish, qushlarning uchib ketishi va uchib kelishini "Ish daftari" ga yozib borish. Men o'z tajribamdan kelib chiqib 1-sinflarda "Qushlar", 2-sinflarda "O'lkamizda uchraydigan qushlar", "Bahorda o'lkamizga qushlarning qaytib kelishi", 3-sinflarda "Qushlar, parrandalar" kabi mavzularni suhbat va muammoli metodlar asosida o'tishni taklif etaman.

2.3. “Qushlar bizning do`stimiz” nomli qushlar bayramiga bag`ishlandan tadbirning metodik ko`rsatmasi.

Biz darsdan tashqai “Qushlar bizning do`stimiz” va “Biz qushlarni sevamiz” kabi tadbirlarni tashkil qilishimiz ham o`quvchilarning tabiatni sevishga, tabiat haqidagi bilimlarning yuksalishiga yordam beradi.

Bunday tadbirlarni tashkil qilish uchun ustozlar boshchilik qilishlari kerak va bayramning senarisini tuzub o`quvchilar ommasiga bo`lib beriladi. Ikkita sinf o`quvchilarga nom beriladi “Bulbulcha” va “Lochin” komondalariga ajratiladi. 2-“A” sinf va 2-“B” sinflar jalb qilinadi. Ularga Tadbirning shartlari bilan tanishtiriladi.

O`quvchilarning mahoratlarini baholash uchun jo`riy a`zolari tayinlanadi

1-boshlovchi : Salomdan boshlanar avvalo so`zim
Sizlarga ta`zimda bo`lay men o`zim
Bugungi bayramni boshlaylik birga
Qushlar tilidan so`zlaymiz sizga

2-boshlovchi : Assalomu-alaykum aziz va meriban mehri daryo ustozlar , bugungi bayramga tashrif etilgam mehmonlar va tabiatning shaydosi bo`lgan bilimga chanqoq o`quvchilar bugun biz maktabimiz quchog`ida tabiatning go`zal mo`jizakaor qushlarini asrab avaylash va ularga mehr muhabbat ko`rsatish maqsadida “Qushlar bayramini tashkil qildik, Biz shu ona tabiat qo`ynida yashar ekanmiz tabiatni sevmog`imiz uning harbir o`sgan giyohini asrashimiz va tabiat manzarasiga yanada chiroy baxsh etgan qushlarni muhofaza qilishimiz zarurdir. Bu bayramni o`tkazish uchun 2-“A” sinf va 2-“B” sinf o`quvchilari maxsus tayyotgarlik ko`rganlar. Tadbirda o`quvchilarning turli-tuman qushlar tilidan so`lashi , o`lkamizdagi noyob qushlar haqida ma`lumotlar, qiziqarli savol javoblar va bayram munosabati bilan tayyorlangan she`r va qo`shuqlarni tinglab tomosha qilamiz.

1-boshlovchi: Qush sayrashini xo`p yoqar
Dillarni sho`x yayratar
Qushlar bizning do`stimiz
Hardam kunglimiz topar.

2-boshlovchi : Ayvonchadan qurub in
Sizlarni qilay mehmon
Qish sovug`i hamonda
Ochlik juda yomonda.

1-shartimizda-Tanishtirish. har ikki komonda a`zolaridan guruh sardorlari o`z guruhlarini tanishtiradilar (bu tanishuvda, ikki komondaning tanlagan o`z nomidan kelib chiqqan holda “Bulbulcha” va “Lochin” qushlarga ta`rif beradilar ularning tabiatdagi va inson hayotidagi ahamiyati haqida ma`lumotlar berishlari kerak bo`ladi.)

2-shartimizda-Raqis. esa har ikki guruhdan o`quvchilar xoxlasgan qushlarining go`zal ko`rinishlarini nomoyon qilgan holda raqisga tushib berishlarini kerak.

**3-shartimizni -“ Qushlar nomidan so`zlar”** deb nomladik bunda ikki komonda o`quvchilarini har xil qushlarning tilidan so`zlashadi

Bulbulcha- Sayroqi soz ovozim
Yoqimlidir sho`x sozim
Chamanzordir makonim
Men bulbulcha bulbulcha.

Laylak – Men kelsam bo`ladim yoz
Bolalar yayrar xo`p soz
Meni ko`rib quvnashar
Oq tunimni quvlashar.

Burgut- Tog`u toshdir makomon
O`ljam tayyot har onim
O`tkir ko`zim tumshug`im
Hech qushda yo`q shumligim.

**Qora qarg`a –** Qora qarg` qag`illaydi
Qor yog`gin deb g`agillaydi
Sirtim qora bo`lsada
Kunglim oq deb yig`laydi.

Chug`ur chug` - Chug`ur –chug`ir qilamiz
Chug`illashib uchamiz
Biror- bir muammoni
Birgalashin echamiz.

Qaldirg`och –Bahorning elchisiman
Gullar darakchisiman
Uydan quraman inim
Odamlardan yo`q sirim.

Lochin- Qushlarning eng zo`riman
Balandda parvozdaman
Hech bir qush teng kelolmas
Mening sirim bilolmas.

Kaklik- To`g`u- toshlar ichida
Sayrashim o`zgachada,
Barchaga xo`shn yoqaman
Qanot qoqib uchaman.

Kabutar- O`zim oppoq kabutar
Kunglimda oq tonmayman
Xat tashishdan hech qachon
Charchamayman, tolmayman.

Olashaqshaq-Olashaqshaq shaq shaqilalaydi
Xabarchiman deb boshlaydi
Keltirsa-ku, xush xabarni
Hamma birdek olshishlaydi.

Musicha – Hoy musicha musicha
Beozor misan shuncha
Qani barcha odamlar
Bo`lolsalar sening cha.

Chumchuq- Bug`doyzoru dallani
Birgalashib kezamiz
Don-dunning pishganligin
Sizdan oldin sezamiz.

Har kiki komondanini chiqishlarini jo`riy a`zolari baholagunga qadar talandli ijodkor o`quvchilar tomonidan tayyorlangan qo`shiq tinlab tomosha qilamiz.

4-shartimi- “**Kim topqiru, kim zukkor**” deb nomlanadi va har ikki komanda o`quvchilari bir -birlari uchun tayyorlab kelgan qushlar haqidagi topishmoq va qiziqarli savollari ketma-ket aytiladi va berilgan har bir savolning to`g`ri yoki xatoligi jo`riylar tomonidan diqqat bilan ko`zatila baholanadi.

Bayram so`ngida tabiatni ulug`lovchi go`zallikka chorlovchi qo`shiq o`quvchilar xori ijrosida aytiladi .

E`tiboringiz uchun raxmat.

Xulosa

“Ma`naviyatda insonning iymoni e`tiqodi ahloqiy, hayotning ma`nosini qanday tushunishi, ichki dunyosi namoyon bo`ladi. Vatan, xalq oldidagi burchini anglash ham yuksak ma`naviyat belgisidir. Ma`naviy barkamol inson-o`zining savobli ishlari bilan kechirgan hayotidan pozi ketadi” .

I.Karimov.

Biz barkamol avlodni tarbiyalar ekanmiz har bir pedagog o`z vijdoni oldida javobgarlikni his qimog`i kerakdir chunki, poydevori mustahkam Vatanini barpo qilish uchun Yurt boshimiz ta`biri bilan aytganda bolalarimizni yoshligidan emas, balki ularni ona qornidaligidan boshlab tarbiyalashimiz zarurdir deganlar.

Prezidentimiz I. A. Karimov 2013-yilni “Obod turmush yili” deb e`lon qilindilar. Oilalarning mustahkamligini ta`minlovchi ko`pdan ko`p yosh oilalarga moddiy va ma`naviy yordamlar ko`rsatilmoqda .Oilalarning tinch va xotirjamligi shu oilada o`sib o`lg`ayayotgan bollarning barkamolligini ta`minlaydi.

Ta`lim tizmidagi bo`layotgan barcha o`zlarishlarning asosiy sababi, yoshlarning bilimli bo`lishi va chet mamlakatlar bilan bimalol raqobat o`rnata olishga qodirligini ta`minlashdir.Hozirgi kunda qabul qilinayotga qaror va farmonlar Vatanimizning kelajagini gullab-yashnashi va anashu Vatanning munosib himoyachilarni tayyorlashga qaratilayotgandir.

O'zbekiston iqtisodiyotining yanada kuchli, barqaror va mutanosib rivojlangan holda maydonga chiqishi, jahon bozorlarida o'zimizning mustahkam o'rnimizni egallash, shular asosida izchil iqtisodiy o'sishni ta'minlash, xalqimizning hayot darajasi va farovonligini yanada oshirish bo'yicha oldimizda turgan ustuvor vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun ishonchli zamin yaratadi.

O`quvchilarga ta`lim va tarbiya beriushda ayniqsa boshlang`ich sinf o`qituvchilarining zimmasiga ko`proq vazifalar yuklanadi chunki, bola dastlab maktab ostonasiga qadam qo`ygandan o`ta muhim bo`lgan ta`lim va tarbiyani bolaning mo`rg`ak qalbiga turli metod va usullar bilan osongina sindirish juda

zarurdir. Men bu bitiruv malakaviy ishimni yozishda “Qushlar” mavzusini boshlang`ich sinf o`quvchilariga turli xil usullar orqali yetkazishga ularda tasavvur va tushunchalarning shakllanishida yordam beruvchi metodlarni ochib berishga harakat qildim.

O'qitish metodlari to'g'risidagi masala — tabiatshunoslikni o'qitish metodikasidagi eng muhim masalalardan biridir: u tabiatshunoslik tasavvurlari hamda tushunchalarini to'g'ri shakllantirish, sifatli ta'lim va tarbiya natijalariga erishish uchun qanday o'qitish kerak degan savolga javob berishga imkon beradi.

Juda murakkab va tushunarli bo'lmagan hodisa va narsalarni kuzatishlar uchun tanlash kerak emas. Bu o'quvchilar qiziqishini sovitishi va kuzatishni chalkashtirib yuborishi mumkin. Tanlangan shakllardan qatt'iy nazar 1—4 sinf o'quvchilari uchun albatta izchil bo'lishi kerak. Bundan tashqari, kuzatishlar albatta tizimlashgan tabiatshunoslik bilimlarini tushunib olishga, idrok qilish faolligini, tabiatga qiziqish va muhabbatni rivojlantirishga, tabiat (atrof) ob`yektlari to'g'risidagi bilimlarni kengaytirishga yo'naltirilmog'i lozim.

1—2 sinflarda tabiatni kuzatish uchun atrof olam bilan tanishtirishga oid darslardan foydalaniladi.

Kuzatishlarning natijalari «Kundalik kuzatish daftari» va sinfning tabiat hamda mehnat kalendarida qayd etib boriladi.

Kuzatish uchun biror narsani ko'rsata turib, o'qituvchi ularni nimaga o'xshashligini so'rashi kerak. O'xshashlikni aniqlab, o'quvchilar e'tiborini narsalar o'rtasidagi farqlarga qaratish kerak. Bunda kuzatishga iloji boricha ko'proq sezgi a'zolarini jalb etish muhim. Bolalar ko'ribgina qolmasdan, kerak bo'lganda ushlab, hidlab ham ko'rsin.

Tasavvur bu sezgi organlar faoliyatining, xotiraning yoki tasavvur qilishning mahsulidir, tushuncha- tafakkur mahsuloti hisoblanadi. Tushunchalar qabul qilinadigan va tasavvur etiladigan qushlar haqida fikr yuritish natijasida vujudga keladi. Masalan, qushni tasavvur qilish uchun qushga qarash kifoya. O'sha qush to'g'risida tushuncha hosil qilish uchun esa aniq bilimlar va ularni sistemalashtirish

bo'yicha fikrlash kerak bo'ladi. Tasavvur tushunchalarning sezgili asosi hisoblanadi, biroq tasavvur bilan tushunchalar o'rtasida keskin chegara yo'q.

Boshlang'ich sinflarda qushlar hayotiga doir mavzularni tushuntirishda darsdan tashqari ishlar olib borish mumkin. 2 - sinf o'quvchilari tirik tabiat burchagidagi qushlarni, hayvonlarni, ularni hayotini o'rganadilar.

Kuzatish qushlar hayotini o'rganishning ko'rgazmali metodidir. Qushlar hayotini kuzatishda rejali ravishda, maqsadga yo'nalgan holda, ongli tashkillashtirilgan holatda qabul qilish tushiniladi.

Kuzatish uchun oson ya'ni uddalasa bo'ladigan ob'ektlarni tanlash lozim, tushunarli bo'lmagan hodisalarni tanlash kerak emas. Tushunarsiz hodisalarni kuzatish o'quvchilar qiziqishini so'ndirishi va kuzatishni chalkashtirib yuborishi mumkin. Dars oxirida o'qituvchi kuzatuvlar natijasini umumlashtirishga va yashash muhiti bilan o'zaro bog'liqligida xulosa chiqarishga yordam beradi.

Suhbat savollarni hal qilishda o'quvchilar va o'qituvchining ishtiroki bilan xarakterlanadi.

Suhbatning maqsadga qaratilganligi o'quvchilar bilimini safarbar qilib, hal qilishi kerak bo'lgan savollar bilan aniqlanadi. Suhbat natijasida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tegishli xulosa chiqarishlari umumlashtirishlari kerak. Suhbat metodi tabiatshunoslik darslarida hikoyaga qaraganda ko'proq qo'llaniladi. Bu metodning mohiyati shundaki, u o'qituvchiga o'quvchilarni yaxshiroq bilib olishiga imkon beradi, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Muammoli o'qitish usuli o'quvchilarga yangi ma'lumotlarni o'ziga saqlagan masalalarni hal qilishni taklif etadi. Bundan maqsad o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish va ularni amalda mustaqil qo'llash usullarini egallashlari ko'zda tutiladi.

Muammoli metoddan foydalanish o'quv materialini muammoli bayon qilish uning isbotlanishini va zarur miqdordagi bilimlarning ongli o'zlashtirilishini ta'minlaydi, ularga bo'ladigan qiziqishni oshiradi va bolalar tafakkurini faollashtiradi.

Men o'z tajribamdan kelib chiqib 1-sinflarda "Qushlar", 2-sinflarda "O'lkamizda uchraydigan qushlar", "Bahorda o'lkamizga qushlarning qaytib kelishi", 3-sinflarda "Qushlar, parrandalar" kabi mavzularni suhbat va muammoli metodlar asosida o'tishni taklif etaman va darsdan tashqari o'quvchilar o'rtasida tadbirlar tashkil qilish, hayvonot bog'iga borish, maktabda tirik tabiat burchagini tashkil qilishni tavsiya etaman. Har bir darsni no'anaviy shaklini namoish qilish o'quvchilarning chuqur bilim olishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Obod turmush yili” Davlat Dasturi. 2013yil.
2. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 y 12 dekabrda “Chet tillarini” o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to`g`risidagi PQ-18 75 sonli qarori.
3. Oliy ta`lim me`yoriy –huquqiy va uslubiy hujjatlar to`plami. “Istiqlol” nashriyoti Toshkent -2004 yil.
4. Karimov. I. A. "Jahon moliyaviy- iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari". Toshkent. 2009 yil.
5. Karimov. I. A. «Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». — Toshkent. 1997 yil.
6. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. — Toshkent. 1997 yil.
7. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun. - Toshkent. 1997 yil.
8. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish monitoringi” ni amalga oshirish to`g`risida qo`shimcha kiritish — 2001 yil .
- 9 . Akbar Baxromov. Tabiatshunoslik (3- sinf uchun darslik). Toshkent. 2008 y
10. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (1- sinf uchun darslik). Toshkent. 2006 yil.
11. Grigoryans A.G., Belskaya Y.M., Sh.M.Mirzaxmatova. Tabiatshunoslik. (4- sinf uchun darslik). Toshkent. 2007 yil.
- 12 Grigoryans A.G., Malkina L.G. Atrof tabiat bilan tanishtirish (1 qism). Toshkent. 2001 yil..
13. Grigoryans A.G., Malkina L.G. Atrof tabiat bilan tanishtirish (2 qism). Toshkent. 2002 yil..
14. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslikni o'qitish. Toshkent. 1992.
15. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (1-sinf uchun darslik). Toshkent. 2001 yil.
21. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (2-sinf uchun darslik). Toshkent. 2002 yil.

16. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (3- sinf uchun darslik). Toshkent. 2001 yil.
17. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (4- sinf uchun darslik). Toshkent. 2001 yil.
18. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi: tarixiy va nazariy asoslari (muammoli leksiyalar kursi). Samarqand, 2003 yil.
19. Nuriddinova M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi: uslub va shakllari (muammoli leksiyalar kursi). Samarqand, 2003 yil.
20. P. G'ulomov, Sh. M. Mirzaxmatova. Atrofimizdagi olam (2- sinf uchun darslik). Toshkent. 2008 yil.
21. Pulatova X.M. Tabiatshunoslikni maxsus o'qitish metodikasidan (ma'ruza matnlari). Toshkent. 2000 yil.
22. Rasulov M. O'rta Osiyo tabiatshunoslik fanlari tarixi. Toshkent. 1993 yil.
23. Tursunov Q.N., Nuriddinova M.I. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya asoslari (o'quv qo'llanma). Samarqand, 2003 yil.
24. Haydarov Q.H., Haydarov.X.Q. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof tabiat bilan tanishtirish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari. Toshkent. 1990 yil.
25. Haydarov Q., Nishonov S. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof tabiat bilan tanishtirish. - Toshkent. 1992 yil.
26. Do'stlik bayrog'i Navoiy shahar 2012 yil 18-dekabr 101-soni.
27. Toshkent viloyat davlat instituti professor-o'qituvchilarining ilmiy –nazariy va amaliy-uslubiy anjuman ma'ruzalari Angren -2003 yil
28. Do'stlik bayrog'i Navoiy shahar 2013 yil 28-may.43-soni.
29. Uzlaksiz ta'lim tizmida o'quv-ijodiy faoliyatini faollashtirishning nazariy va amaliy asoslari. Maqolalar to'plami. Toshkent-2008 yil.
30. Do'stlik bayrog'i Navoiy shahar 2013 yil 4-yanvar. 2-soni.

Navoiy davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish" ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning "Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusida yozgan bitiruv ishiga ilmiy rahbar

Xulosasi

Bitiruvchi bitiruv malakaviy ishini mazmunini har tomonlama metodik jihatdan yoritib berishga harakat qilgan.

Bitiruv ishining kirish qismida Prezidentimiz I. A. Karimovning 2013 yilni "Obod turmush yili" deb e'lon qilganligi haqidagi Davlat dasturlari to'g'risida bayon etilgan va "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" haqidagi ajoyib fikirlar bilan boyitilgan. Bundan tashqari tanlagan mavzusining dolzarb ekanligi handa maqsad va vazifalariga ham to'xtab o'tgan.

Bitiruv ishida Tabiatshunoslik fanidan o'quvchilarda qushlarning hayotiga doir ko'nikmalarni rivojlantirish usullari, qushlar haqidagi tushunchalarni shakllantirishda kuzatish metodining ahamiyati va kuzatish metodini olib borilishi misollar bilan juda yaxshi yoritib berilgan. Bitiruvchi bitiruv malakaviy ishini nazariy va amaliy bilimlar asosida bayon etgan.

I-bobida Tabiatshunoslik metodikasida pedagogikada qo'llaniladigan tadqiqot metodlaridan foydalanish va boshlang'ich sinif o'quvchilarini ongini rivojlantirish ularda tushunchalar hosil qilishning turli metodlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar berib o'tigan.

II-bobida esa, "Qushlar" mavzusini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'tilishi va darsdan tashqari tabiatga mehr-muhabbat o'yg'otuvchi turli xilda tadbirlar tashkil qilish usullari. Va bundan tashqari "Qushlar" haqida o'quvchilarga chuqurroq bilimlarni berish uchun "Qushlar bayram"ni tashkil qilishning metodik ko'rsatmasini taklif etgan. Bunday tadbirlarning tashkil etilishi ayniqsa bolalarda

qushlarni sevishga, ularga ozor bermalikka, qushlarni muhofaza kilishga va ona tabiatga bo`lgan mehr- muhabbatini oshiradi.

Bitiruvchi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning “Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi” mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishi davlat ta`lim sandartlariga javob berishini inobarga olgan holda ijobiy baholayman va himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar:

o`qituvchi: Xakimova R.B.

Navoiy davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ish" ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning “Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi” mavzusida yozgan bitiruv ishiga

Taqriz

Bugungi kunda Mustaqil Respublika sharoitida xalq ta'limi sohasida o'ziga xos rivojlanish davrini boshdan kechirayotganligi, o'quv jarayoniga yangicha qarashning tub mohiyati haqida fikr yuritadi. O'quvchi real hayotga kirib borish, unda faol ishtirok etish uchun bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga ilmiy bilish metodlariga ega bo'lishi kerakligini ongli ravishda tushunib yetishi lozimligini bayon etadi. Chunki, faollik bor joyda onglilik mavjud. Bunday tizimda o'quvchi ham, o'qituvchi ham ta'lim-tarbiya jarayoniga birgalikda mas'uldir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida qushlar hayotini o'rganish haqidagi ilmiy tushunchalarni shakllantirishda kuzatish metodining ahamiyati, yoshlarni har tomonlama yetuk, aqlan va jismonan sog'lom, o'z xalqini, ona Vatanini, tabiatni sevadigan, o'z Vataniga sodiq va munosib farzandlarni ulg'aytirish uchun yoshlikdan ta'lim va tarbiyani to'g'ri olib borish, yosh avlodni tabiatga to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatish to'g'risida fikrlar bayon etilgan. Bitiruvchi o'z tajribasiga asoslanib, bir nechta darslarni o'tish metodikasini yoritib bergan va o'zi

foydalangan metodlarni ahamiyatli tomonlarini ko'rsatib, boshlang'ich sinflarda ayrim mavzularni o'tishni yangicha metodlarini taklif etgan.

Bitiruvchining ijodkorligi bu bugungi kunning talabidir har bir o'tiladigan dars yangicha pedagogik texnologiyalar joriy qilgan holda bir- biridan farq qilinishi o'quvchilarni darsga yanada qiziqishini oshiradi. Hosilova Surayyo Oliygohta olgan bilimlarini ped amaliyot davomida dars jarayonlarini tashkil qilishda qo'llay bildi. Bitiruvchi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning "Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishini ijobiy baholayman.

12- umumta'lim maktab direktori:

Azimov A.A.

O'qituvchi:

Yunusova F.

Navoiy davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi" ta'lim yo'nalishi bitiruvchi kurs talabasi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning "Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusida yozgan bitiruv ishiga

Taqriz

Bitiruv ishining kirish qismida Prezidentimiz I. A. Karimovning 2013 yilni "Obod turmush yili" deb e'lon qilganligi haqidagi Davlat dasturlari to'g'risida bayon etilgan va "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" haqidagi ajoyib fikirlar bilan boyitilgan. Bundan tashqari tanlagan mavzusining dolzarb ekanligi handa maqsad va vazifalariga ham to'xtab o'tgan.

Bitiruv ishida Tabiatshunoslik fanidan o'quvchilarda qushlarning hayotiga doir ko'nikmalarni rivojlantirish usullari, qushlar haqidagi tushunchalarni shakllantirishda kuzatish metodining ahamiyati va kuzatish metodini olib borilishi misollar bilan juda yaxshi yoritib berilgan. Tabiatshunoslik darslarida "Qushlar" mavzusi orqali qushlarga oid tushunchalarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlovchi metodik sharoitlar, ularni yaratish hamda ahamiyati, ulardan foydalanish birma-bir bayon etilgan.

Bitiruv ishining I-bobida Tabiatshunoslik metodikasida pedagogikada qo'llaniladigan tadqiqot metodlaridan foydalanish va bohslang'ich sinif o'quvchilarini ongini rivojlantirish ularda tushunchalar hosil qilishnig turli metodlari to'g'risida batafsil ma'lumotlar berib o'tigan.

II-bobida esa, "Qushlar" mavzusini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'tilishi va darsdan tashqari tabiatga mehr-muhabbat o'yg'otuvchi turli xilda tadbirlar tashkil qilish usullari ko'rsatib o'tigan. Hosilova Surayyo bitiruv malakaviy ishining mazmun mohiyatini ochib berish uchun, ko'plab adabiyotlardan fodalanganligi va izlanuvchanligi yaqqol ko'rinib turubdi.

Bitiruvchi Hosilova Surayyo Xudoyorovnaning "Tabiatshunoslik darslarida qushlar mavzusini o'qitish metodikasi" mavzusida yozgan bitiruv malakaviy ishini ijobiy baholayman.

Taqrizchi :